

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XV

Neşir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XV

İstanbul - 1995

ŞÂNİZÂDE TARİHİ'NİN KAYNAKLARINDAN CÂBÎ TARİHİ

Mehmet Ali BEYHAN

İlim çevrelerinde "Câbî Tarihi" diye bilinen ve Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi tarafından kaleme alınan bu vekâyi'nâme, gayri resmî niteliği yanında, ihtivâ ettiği yıllara dair verdiği bilgiler, Osmanlı Yakınçağ dönemine ait kronikleri tamamlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Bununla beraber, Yakınçağ Osmanlı devrinin en önemli kaynaklarından biri olan Şânizâde'nin eserini yazarken Câbî Tarihi'nden istifâde etmesi ve Cevdet Paşa'nın Şânizâde'yi geniş ölçüde kullanması husûsu dikkate alınınca, bu vekâyi'nâmenin ilmi değeri bir kat daha artmaktadır.¹

Bu makalemizde, Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi'yi ve 1203-1229/1788-1813-14 yılları arası, Osmanlı başkentinin 25 yıllık bir döneminin günlük olarak kaydedildiği 622 varaklık tarihini tanıtmaya ve Şânizâde'nin bu vekâyi'nâ'meyi, kaynak olarak ne şekilde kullandığını tesbite çalışacağız.

A. AYASOFYA CÂBÎSİ ÖMER EFENDİ

Ömer Efendi'ye dair sahip olduğumuz bilgiler, hayatını yazmamızı sağlayacak zenginlikte değildir. Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in "Osmanlı Müellifleri"ndeki, "Tarih-i Sultan Selîm-i sâlis ve Mahmûd-ı sâni, Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi" gibi sadece eserin ismi ve

¹ Câbî Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora çalışması olarak tarafımızdan neşre hazırlanmış ve neşredilmek üzere Türk Tarih Kurumu'na teslim edilmiştir. Bu önemli kaynak eserin neşrini kararlaştıran Türk Tarih Kurumu, bu kararıyla Yakınçağ Osmanlı Tarihine büyük bir hizmetde bulunmuş olacaktır. Bu hizmetlerinden dolayı Kurum yetkililerine teşekkür ederiz.

müellifin adı ile sınırlı bilgi dışında², Ömer Efendi hakkında biyografik kaynaklarda hiçbir malûmât bulunmamaktadır.³

Ömer Efendi'ye dâir bu bilgi kıtlığından dolayıdır ki, Yakınçağ Osmanlı Tarihi ile ilgili bazı te'lif çalışmalarında birçok müellif, Ömer Efendi'nin ismini yanlış olarak "Câbî Said" ve bu yanlış isme izafeten Câbî Tarihi'ni de "Câbî Said Tarihi" diye zikretmişlerdir.⁴

Eserinde müellif, kendisi hakkında verdiği bilgiler ve satır aralarına serpiştirdiği ipuçları, Ömer Efendi'nin kimliğini ortaya koymak için yetersizdir ve biyografik bir araştırma için gerekli olan doğum ve ölüm tarihleri, baba adı gibi temel verilere de ne yazıkki sahip değiliz.

Nitekim; "Bu hakir Ayasofya Câbîsi makûlerinden olup, fe-lillahi'l-hamd bir ferde ihtiyâcım olmayüp, lakin servetim dahi olmamağla, bir defterdâr çukadârı bir zimmet kâğıdı ile; Câbî-yi Ayasofya Ömer Efendi, üçbin guruş cânib-i Mîrî'ye vermeğe mevâcib muzâyakası için seni Defterdâr Efendi ister⁵..."ifâdelerinde, ancak müellifin ismi ve memuriyeti hakkında bilgi edinebilmekteyiz ve Bursalı Mehmed Tahir Bey'e de muhtemelen bu ifâdeler kaynak olmuş olmalıdır. Eserinde, müellif isminin geçtiği varakın sol kenarına, "müverrih-i merhûmun Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi olduğu isimleri burada mukayyedir" kaydı düşülmüştür. Kezâ vikâye sahifesinde, "merhûm Müverrih Ayasofya Câbîsi Ömer Efendi olduğu, cüz-i sâninin yüzsekizinci varakında (E379a)⁶ muharrer olduğundan bu mahalle kayd olundu" diye müellif isminin geçtiği varakın numarası ihbâr edilmiştir.

² Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri, III, 181, İst. 1324.

³ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, İst. 1308-1315; Karslı-zâde Cemâleddin Mehmed. Âyine-i Zürefâ, İst. 1314; Franz Babinger, (Çev. Coşkun Üçok) Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Ankara 1982

⁴ Bu hususa, ileriki satırlarda işaret edilmiştir.

⁵ Câbî Tarihi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısım, No.2152, varak 379a.

⁶ Parantez içinde varak numarası ile beraber yazılan "E" harfi, vekâyi'nâmenin, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktb., nr. 2152 de bulunan asli nüshasını göstermektedir. Bundan böyle vekâyi'nâmenin İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Ktb., nr. KA282 de bulunan nüshası "T" harfi ile gösterilecektir.

Her iki kaydın ifâde ve hat benzerliğinden dolayı, eseri baştan sona mütâlaa eden bir şahıs tarafından müellif isminin tesbit edilerek belirtildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tesbitin hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle beraber, II. Abdülhamid döneminde Maarif Nezareti'nce basılan İstanbul Kütübhâneleri'nde mevcûd kitapların katalogları arasında neşredilen⁷ "Defter-i Kütübhâne-i Es'ad Efendi"de, eserin ismi, numarası ve yazı türü belirtildiği halde, "müellifin adı" sütununda, müellifin adı ile ilgili her hangi bir kayıt bulunmamaktadır.⁸ Anlaşıyor ki bu katalog hazırlandığı sırada müellifin ismi henüz bilinmemekteydi ve isim tesbiti, katalogun neşrinden sonra, müellif isminin zikredildiği "Osmanlı Müellifleri"nin neşir tarihi olan 1324/1906 dan önce yapılmış olmalıdır.

Ömer Efendi'nin iyi bir öğrenim görmediği, ancak okuma yazmayı kendi gayretiyle öğrendiği anlaşılmaktadır. İfâde tarzındaki bozukluklar, imlâ yanlışları, kelimeleri yanlış anlamda kullanma gibi eğitim ve öğrenim eksikliğinden, kaynaklanan zaafiyetler bu düşünceyi doğrulamaktadır. Buna mukabil Ömer Efendi'nin zeki, uyanık, duyduklarını kavramaya ve kendine maletmeye çalışan, meraklı ve mütecessis bir tip olduğu söylenebilir. Müellifin bu husûsiyetlerini metinden anlamak mümkündür. Nitekim, bir çok yabancı menşeli, özellikle Fransızca kelimeler kullanmaktadır.⁹ Hatta bazen bu tür kelimelerin etimolojik tahlillerine girer. Bonaparta¹⁰'dan bahsederken; "Bonaparta'nın aslı soltad ve askerî olup, bu ne eyü demek olup, lisân-ı Frenkde bart dahi baht demek olmağla, Bonaparta eyü bahtlı demek olup¹¹ gibi izahlar yapmaktadır. Yerine göre misâl gösterdiği Kur'an âyetleri ve zaman zaman kullandığı hadisler, Arapça darb-ı meseller ile şiirler, müellifin Arap diline âşina olduğunu göstermektedir.

Ömer Efendi'nin bürokratik çevrelere hayli yakın olduğu, hatta bu çevrelerden epey dostu bulunduğu anlaşılmaktadır. Neşredilen ferman ve hatt-ı humâyûnları; umûmiyetle, "me'âl-i hatt-ı humâyûn" veya

⁷ Neşir tarihi yoktur.

⁸ Defter-i Kütübhâne-i Esad Efendi, İstanbul, s.126.

⁹ Bu tür kelimelere, "dil ve uslûbu" başlığı altındaki kısımda işaret edilmiştir.

¹⁰ Bonaparta'yı değişik şekillerde telaffuz etmektedir: Bonaparto, Banaporta, Banabarto gibi.

¹¹ Aynı yer, varak 66a.

"me'âl-i fermân" diye kaydetmesine rağmen, resmî kroniklerdeki metinleriyle karşılaştırıldığında¹², bu resmî belgelerin harfiyyen yazıldığı görülmektedir. Birçok olayı kaydederken isimlerini zikrederek kaynak gösterdiği devlet ricâli, muhtemelen müellifin bu belgeleri görmesine de vesile olmuşlardır. Meselâ zamanın Defterdârı Mehmed Râgıb Efendi¹³ye karşı duygu ve düşüncelerini, sitemkârâne bir uslûpla dile getirebilmektedir. 1224/1809 yılı Receb ayında, ödenmesi gereken "Reşen" ile "Lezez" mevâcibleri için gereken paranın temininde, hasıl olan mâlî sıkıntının giderilmesi için yapılan tahsilâtda, Ömer Efendi'nin taşıdığı sığfata binaen payına üçbin kuruş düşmüştür. Bu parayı ödemeye gittiğinde, defterdâr ile konuşarak ödemesi gereken üçbin kuruşu binbeşyüz kuruşa indirmeyi başarmıştır: "Defterdâr Efendi Konağı'na varılıp yanına varınca, mukaddem bir mikdâr ülfetim olduğuna binâen; bana infi'âl etme, bu pâdişâhımıza ve dîne hizmetdir dedikde, ben dahi; efendim infi'âl eyledim idi. Lâkin efendimin defterdâr ve bu mesnede geldiğinizden haberim yok idi. Seni bu mesnedde gördüğümde cümle infi'âlüm gidüp sefâ eyledim, gerçek olarak ma'lûmunuz olsun. Ammâ, benim bu âvânda gerek vakfa akça vermek ve gerek fukarây-ı mürtezika makûlelerine, ikişer aylık havâle vazîfelerini vermek ve gerek re[v]gan ve sem' ve asel ve re[v]gan-ı zeyt-i cevâmi'-i şerîfleri almak ile, sizlere akça verdiğimde, bunlar kalup arzuhal ederler. Tekdîr olurum, kerem buyurun demekle, binbeşyüz gurusluk senede, yarım kese Ocaklık-ı Cedîd-i Zecriyye'den ile rabita bulunmuşdur"¹⁴ diyerek defterdâr ile aralarındaki yakınlığa işâret etmektedir.

Ömer Efendi'nin eserinde, kendisiyle ilgili verdiği bilgiler cümlesinden olmak üzere, Ayasofya Câbîsi olduğunu belirtmektedir ve; "Bu hakîr, Ayasofya-i Kebîr câbîlerinden olup"¹⁵ ifâdesiyle, İstanbul'da aynı adı taşıyan iki Ayasofya'dan, Büyük Ayasofya Câmî'i vakıfları cibâyeti görevinde bulunduğunu vurgular. Aynı zamanda Sakız Adası'na sürülüşünü hikâye eder. İstanbul, Ortaköy'deki münâzaalı vakıf bir evin yarısının ferağı hususunun yazışmalarını hatıra binaen yaptığı için, daha sonra "bu ferağı niçin

¹² Karşılaştırma için, Âsım ve Şânîzâde tarihleri kullanılmıştır.

¹³ Mehmed Râgıb Efendi, Defterdârlığı 3L. 1223-20 Ca. 1226/22 Kasım 1808-12 Haziran 1811 tarihleri arası. İ.Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V.304.

¹⁴ Câbî Tarihi, Süleymaniye, Es'ad Efendi, 2152, varak 379a.

¹⁵ Aynı yer, varak 434b.

yazdın" diye kazasker tarafından suale muhatap olur. Ömer Efendi, Rumeli Kazaskeri'nin sualine karşılık; "efendim şol nasraniyye huzûr-ı mütevellide, ben mutasarıf olduğum nısıf menzilimi hüsn-i rızâm ile bir âhar Ava nasraniyyeye feragat eyledim deyüp, bendeniz evvelini ve âhirini ve hânenin hâlâ ne gûne olduğunu bilmem, mütevellî emriyle yazdım"¹⁶ diye kendini savunursa da, Sakız Adası'na sürülmekten kendini kurtaramaz.

Ancak müellifimiz sürgün cezasını teslimiyet içinde kabul eder ve sürgünde bile boş durmaz, vak'aların kaydına devam eder: "Bu hakîr dahi, hilâf-ı husrevâne hareket etmekle, Sakız Cezîresi'ne nefy olunup, yevm-i merkûmdan sonra, beyne'n-nâs ve kahvehânelerden söylenen sözler tahrîr olunmayüp, gelür giderlerin sözleri, vuku' bulan maddeler ve nâsın ratb [u] yâbis sözleri dahi kayd u zabt olundu"¹⁷

7 S. 1225/ 14 Mart 1810'da başlayan müellifin sürgün hayatı seksenaltı gün sürmüştü ve; "bizler dahi gidüp gelmek seksenaltı günde, fe-lillahi'l-hamd, vatanlarımıza vâsıl ve 'iyâl ü evlâdlarımız ile mülâki olunup"¹⁸ ifâdesine göre 5 Ca. 1225/8 Haziran 1810 da İstanbul'a dönmüş olmalıdır. Ancak Ömer Efendi'nin Sakız'a sürgün edilmeden önce, 1224/1809 tarihinde Sakız Adası'na hangi maksatla olduğu bilinmeyen bir seyahata çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim 14 Za. 1223/1 Ocak 1809 tarihinde Sadâret makamından azledilerek¹⁹ Sakız'da ikâmete memur Memiş Paşa'nın, orada, 25 Ca. 1224/8 Temmuz 1809 da vefat ederek Sakız'da defn edilmesinden²⁰ yirmiiki gün sonra yani 17 Cemaziyelahir'de, müellifin Memiş Paşa'nın kabrini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu ziyâret esnâsında, Hızır Baba Dergâhı'ndaki paşanın kabir taşını okuyarak kayd eder: "*Ve mu'anven kallâvîli taş vaz' olunup tarihi:*

*Memiş Paşa ziyâ-yı sadr-ı sâbık, Tab'ında Ebubekir'e mutâbık.
Adâlet'de bilâ-şübhe Ömerdir, Ki hakkı bâtıldan o fârik.*

¹⁶ Aynı yer, varak 436a.

¹⁷ Aynı yer, varak 437a.

¹⁸ Aynı yer, varak 438a.

¹⁹ Şânîzâde Tarihi I. 157; Sicill-i Osmani, IV. 513.

²⁰ Şânîzâde I, s.213.

*Hayâ ve hem atâda aynı Osman, Ali ile şecâ'atde müvâfık.
 Ve tedbîrde [E]flâtun'a mümâsil, Muhassıl budur eslâfını fâik.
 Teneffür eyledi dünyâ-yı denîden, Riyâz-ı Cennet içre oldu zâik.
 Dedi târihini birden halâyık, Sa'âdet-i mansıbı Firdevs'e layık.
 Sakız'da ziyâret olunmağla, merkadi taşdan tarihî kayd olundu".²¹*

Ömer Efendi, ailesi hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir. Nereli olduğunu tesbit etmemizi sağlayacak bir işaret veya bir bilgi de mevcût değildir. Bununla beraber, Üsküdar'da ikamet ettiğini birkaç yerde ifâde etmektedir. Kezâ sürgünü esnâsında Sakız'a vardığı sırada, gerek Sakız Nâibi seyyid Feyzullah Efendi'den, aralarındaki dostluk münasebetiyle ve gerek nâib'in yakın çevresinden gördüğü sıcak ilgiyi memnunîyyetle ifade ve; "anda vardığımda, nâib-i mûmâ-ileyh hakîri görünce, hukukumuz binaen ikrâm edüp ve mahkemede yatak ve levâzımât-ı sâiremizi tanzîm ve cümle etbâ'ı Üsküdarî olmalarıyla, ne gûne ikrâm edeceklerini bilemeyüp" sözleriyle, adı geçen nâib maiyyetinin kendisine olan ilgilerinin Üsküdarlı olmasından kaynaklandığına işaret eder.

Ömer Efendi'nin, kendisinin Ayasofya Câbîsi olduğunu ilk defa belirttiği satırların yazıldığı 3B. 1224/14 Ağustos 1809 tarihinden²² ne kadar zaman önce, veya hangi tarihte bu cibâyet görevine tayîn edildiğine dair elimizde bir bilgi yoktur. Böyle bir bilginin olmayışı, bir bakıma hayatı ile ilgili bir çok noktanın da aydınlığa kavuşmasına vesile olacak Ayasofya Cibâyeti'nin kendisine tevcih tarihine dair yapılacak arşiv araştırmasını zorlaştırmaktadır. Arşiv araştırmasını zorlaştıran ikinci önemli problem; Ömer Efendi'nin, "Ayasofya Câbîsi" dışında, kimliğinin tesbitinde yardımcı olabilecek, doğum-ölüm tarihleri, baba adı, nisbesi veya iştihâr ettiği bir mahlası gibi bilgilerin olmayışıdır.

Nitekim Ömer Efendi'nin Ayasofya Câbîsi olduğunu belirttiği 1224/1809 tarihinden hareketle, cibâyet tevcihlerinin bulunabileceği

²¹ Aynı yer, 374b.

²² Aynı yer, 379a.

Osmanlı Arşivi fonları²³ üzerinde yapılan araştırmada, Ömer Halife ibn-i Ali adına bulabildiğimiz iki kaydın, müellifimiz Ömer Efendi'ye ait olup olmadığını söylemek elbetde zordur. Ancak bir fikir edinmek açısından iki kaydı da aşağıya çıkartıyoruz.

Birinci kayıt: "İstanbul'da Ayasofya-i Kebîr nezdinde vâki' merhûm İshak Çelebi Vakfı'nın yevmî iki [akça] vazîfeleriyle câbî-i dekâkin ve yevmî iki akça ile kitâbet ve yevmî iki akça ile cibâyet cihetlerine mutasarrıf olan Mollâ Ali b. Abdurrahman Halife, kendi hüsn-i rızâsıyla yedinde tezkiresin verüp mutasarrıf olduğu cihât-ı merkûmeyi, erbâb-ı istihkâdan Ömer Halife ibn-i Ali'ye feragat ve kasr-ı yed etmeğin, kasr-ı yedinden tevcîh ve yedine berât-ı âlî i'tâ buyurmak recâsına nâzır-ı vakıf İstanbul Kadısı Müfti-zâde fazîletlü İbrahim Efendi arz etmekle, mûcibince kasr-ı yedinden tevcîh olunmak. fî 22 M. sene 1218"²⁴ (14 Mayıs 1803).

İkinci kayıt: "İstanbul'da Ayasofya-i Kebîr nezdinde vâki' merhûm Tavaşi Hüseyin Ağa dekakin ve menzili vakfının yevmî bir akça vazife ile kitâbet ve bir akça ile cibâyetine mutasarrıf olan Molla Ali b. Abdurrahman Halife kendi hüsn-i rızâsıyla yedinde olan tezkiresin verüp mutasarrıf olduğu ciheteyn-i merkûmeyni erbâb-ı istihkâdan Ömer b. Ali Halife'ye feragat ve kasr-ı yed etmeğin, kasr-ı yedinden tevcîh ve yedine berât-ı âlîşân i'ta buyrulmasına nâzır-ı vakıf İstanbul Kadısı Müfti-zâde fazîletlü İbrahim Selîm Efendi arz etmekle, mûcibince tevcîh olunmak, fî 25 M. sene 1218"²⁵ (17 Mayıs 1803)

Müellifin ismi, T nüshasının vikâye sahifesine, "Câbî Said'in Tarihi" diye düşülen bir notta, Said olarak gösterilmektedir. Bu ismin nereden kaynaklandığı, dolayısıyla bu kaydın kim tarafından yazıldığına dâir elimizde herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, Said isminin müellifimiz ile ilgisi bulunmadığı muhakkaktır. Çünkü müellifin ismi bu nüshanın 556. sahifesinde de "Câbî-i Ayasofya Ömer Efendi" olarak geçmektedir ve bu nüshanın hiç bir yerinde Said ismine rastlanmamaktadır. Anlaşılan, nüshayı mütâlaa etmeyen biri tarafından yanlışlıkla Said ismi yakıştırılmış olmalıdır.

²³ Cevdet Tasnifi Evkâf bölümü, İbnü'l-Emin Tasnifi Evkâf Bölümü, Ruûs Defterleri ve ayrıca Şer'iyye Sicilleri.

²⁴ BOA. Ruus Defteri No. 126, s.133.

²⁵ BOA, Ruus Defteri No. 126. s.134.

Bununla berâber, Osmanlı kroniklerini tanıtıcı bir makalede²⁶ "T" nüshası söz konusu edilerek müellifin ismi "Câbî Said" olarak belirtilmiştir. Bu yanlışlık, İslâm Ansiklopedisi'nde III. Selim²⁷, IV. Mustafa²⁸ maddelerinin te'lifinde de tekrarlanmıştır. Keza II. Mahmûd'a dâir monografik bir çalışmada,²⁹ başvuru kaynaklar zikredilirken, "Câbî Said Efendi, vekayi'nâme, Süleymaniye, Es'ad Efendi, 2152" ifadesi kullanılmıştır. Halbuki kaynak olarak gösterilen bu nüshanın hiç bir yerinde "Câbî Said" diye bir isim geçmediği gibi, Es'ad Efendi'nin kütübhânesine ait orijinal kataloğda, vekayi'nâmenin müellifine dâir bir işâret de bulunmamaktadır. Kaldı ki, Es'ad Efendi nüshasının vikâye sahifesinde müellifin ismi doğru olarak yazılmıştır. Dolayısıyla bu nüshaya başvuran bir müellifin bu yanlış yapması mümkün değildir. Bununla beraber, Alemdar Mustafa Paşa maddesinin te'lifinde, Câbî Ömer Efendi vekâyi'nâmesi kullanılmış ve ismi doğru olarak zikredilmiştir.³⁰

Ömer Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle beraber, vekâyi'nâmenin te'lif tarihinin başlangıcı olan 1203/1788 yılında orta yaşlarda olduğu düşünülürse, müellifin XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

B- CÂBÎ TARİHİ

I- Eserin İsmi

"Câbî Tarihi" olarak ün kazanan vekâyi'-nâmenin; I. cildinin ilk paragrafında müellif eserin kaleme alınış sebebini anlatırken; "Bâ'is-i tahrîr-i nemîka, Sultan Selim Hân hazretlerinin vakt ü zamân-ı saltanatlarında vukû'-yâfte olan husûsatlardan.." ifâdesiyle bunun Sultan Selîm'e tahsîs edildiği intibâî doğmaktadır. Vekâyi'nâmenin; III. Selîm'in saltanat dönemi (1203-1222/1789-1807) ile, IV. Mustafa'nın kısa saltanatı bir tarafa, II. Mahmûd'un saltanatının ilk beş yılını da (1223-1229'un başı/1808-1813-14) kapsadığı gözönünde

26 Reşat Ekrem Koçu, Tarih Kaynaklarımız, Tercüman 4, 20 Mart 1975.

27 A.Cevat Eren, Selîm III. İA., X, 454.

28 Cavit Baysun, Mustafa IV., İA., VIII, 709.

29 Yılmaz Öztuna, II. Mahmûd, Ankara, 1989, 19-20.

30 İ.Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Paşa, Alemdar, İA., VIII., 720-727.

bulundurulduğunda, her iki pâdişah devrine teşmil edilmesi gerekecektir. Nitekim. "E" nüshasının vikâye sahifesinde ve Es'ad Efendi Kütabhânesi kataloğunda³¹, 2152 sıra numarası ile, "Tarih-i Sultan Selîm Han" ismi bulunmasına rağmen, Osmanlı Müellifleri'nde³² vekâyi'nâme, "Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni ismiyle doğru olarak tesbit edilmiş ve bu isim, İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları'na da aynen geçmiştir.³³

Bununla berâber vekâyi'nâmenin, müellif tarafından her hangi bir isimle tesmiye edilmediğine işâretle, "Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni" isminin yanlış olduğu düşüncesini ileri sürenler de olmuştur.³⁴ Ancak müellifin, eserine her hangi bir isim koymamış olsa bile, eserin muhtevası ve kapsadığı dönemler itibariyle, "Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni" isminin³⁵ vekâyi'nâme için uygun olduğu açıktır.

II- Te'lif Tarihi

Müellif tarafından, vekâyi'nâmenin hangi tarihte kaleme alındığı belirtilmemekle beraber, 1223-1229/1808-1814 yılları arası olaylarının ruznâme tarzında kaleme alınışı, metindeki bazı kayıtlar; müellifin duyduklarını ve gördüklerini günlük olarak kaydetmek suretiyle eseri meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. 1203-1222/1788-89-1807 yılları arasındaki hadiseler, çoğu zaman tarih belirtilmeden kaydedilmiş ve bazen de vak'alar tarihleriyle beraber zikredilmişlerdir. Meselâ Tersâne-i âmire Emîni Selîm Ağa'nın katli hadisesi nakledilirken "Tersâne-i âmire Emîni sâbık Kapucular Kethudası el-Hacı Selîm Ağa'yı tebdîl pâdişâh-ı âlem Sultan Selîm Hân, Tersâne-i âmire'ye gidüp heman gemiler arasında câmi' önünde binikiyüzç

³¹ Defter-i Kütabhâne-i Es'ad Efendi, İstanbul, s.126.

³² Osmanlı Müellifleri, II. 181.

³³ İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları, İstanbul, 1943, 224.

³⁴ Atsız (Nihal); "Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", Türk Kütübâneciler Derneği Bülteni, 1957/1-2, s.72-73.

³⁵ Bu isim, Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları'na istinâden Almanya'daki Şark Yazmaları Kataloğları'na da alınmıştır. Bkz. Barbara Flemming Verzeichnis Der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII. 1. Weisbaden 1968, 163.

Şa'bânı'nın onbeşinci günü katl ve konağını temhîr birle"³⁶ gibi metin içinde, hadisenin tarihi; yıl, ay ve gün olarak belirtilmiştir.

Müellif çoğu zaman kaydettiği vak'alarla ilgili devlet ricâlinin isimlerini memûriyetlerle berâber zikreder ve; "hâlâ Çavuşbaşı Genç Osman Ağa" veya "Nakîbü'l-eşrâf-ı hâlâ el-Hacc Zeynî Mollâ"³⁷ gibi mansıb sahiplerinin isimlerini, içinde bulunulan zamanı ifâde eden "hâlâ" kelimesiyle birlikte kullanmak sûretiyle, hem vak'anın cereyan ettiği tarihe işâret eder ve hem de vekâyi'nâmenin te'lif tarihini tesbit etmemize yardımcı olur. Genç Osman Ağa'nın Çavuşbaşılığının 1204-1206 yılları arasında olduğu³⁸ göz önünde bulundurulduğunda, vekâyi'nâmenin, günlük olayların kaydıyla te'lif edildiği anlaşıl-maktadır.

Müellifin olayları günlük olarak kaydettiği gibi, bazen hadisenin vukuundan üç gün sonra ve bazen de onbeş -yirmi gün sonra kaydettiği görülmektedir. 1227 yılı Velâdet Kandili münâsebetiyle tertiblenen alaydan bahsederken; "mevlûd-ı şerîf âlâyı günü, hava gâyet latîf olup Ağustos'dan nişân vermek üzre, herkes temâşâ-yı ricâl-ı Devlet-i aliyye edüp, ertesi Cum'a günü bir bârân u tûfân, kar ve dolu ile furtuna vâki' olup, komşu bir birine gidememe gibi Erbaîn nişân verüp... fi 15 Ra. Sene 1227"³⁹ şeklindeki müşâhadelerini 15 Rebîülevvel'de kaydetmiştir. Bilindiği gibi Mevlûd Kandili Rebîülevvelin 12. günüdür ve müellifin "ertesi Cum'a günü" ifadesinde, Kandil'in perşembe gününe tesâdüf ettiği ve Cuma günü, yani 13 Rebîülevvel/27 Mart günü bahsedilen fırtınanın başladığı anlaşılmaktadır. Buna göre müellefin, Mevlûd Kandili için tertib edilen tören ve bir sonraki gün meydana gelen fırtına ile ilgili müşâhadelerini, 15 Rebîülevvel/29 Mart günü, yani üç gün sonra kaleme aldığı ortaya çıkmaktadır.

Müellifin hadiseleri vukuundan onbeş-yirmi gün sonra kaydettiği de görülmektedir. Meselâ 1227/1812 yılı Ramazan ayının başlangıcı nakledilirken; "Mâh-ı Ramazân-ı şerîf, yevm-i salı ibtidâ olmağla, Pazar'dan sabit olmağla, icray-ı merasim-i Devlet-i aliyye'ye vakit

36 Süleymaniye Esad Efendi, 2152 3b ve 4a.

37 es-Seyyid Zeynelâbidin Mehmed Efendi, Nakîbü'l-eşrâflığı 1223-1228 yılları arası, Bkz. Sicill-i Osmânî II. 425, Devhatü'l-meşâyih, 123.

38 Bkz. Sicill-i Osmânî II. 437.

39 Süleymaniye, Es'ad Efendi, varak 536b.

olunmamağla, ma'zûlin-i hecegân-ı Dîvân-ı humâyûn Bâb-ı âli iftârından afv olunmuşdur; fî 26 N. sene 1227⁴⁰ kaydının altında görüldüğü gibi 26 Ramazan tarihi bulunmaktadır. Müellif, Ramazan ayının-başlangıcı dolayısıyla icrâ olunacak merasimin iptal edildiğini ve bu merâsim cümlesinden Bâb-ı âli'de, devlet ricâline verilecek iftar yemeğinden vazgeçildiğini 26 Ramazan'da, yani yirmibeş gün sora kaydetmiştir.

Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni, bir bütün olarak tedkik edildiğinde, 1203-1222 yılları olaylarının ruznâme tarzında kaleme alınmadığı, fakat olayların günlük olarak kaydedildiği; 1223-1229 yılları arası hadiseleri ise ruznâme tarzında ve kaydedilen her olayın tarihiyle beraber kaleme alındığı görülmektedir.

III. Te'lif Sebebi

Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni'nin kaleme alınış sebebini, müellif birinci cildin başlangıcında (varak 1b) şöyle ifade etmektedir: "Bâ'isi-i tahrîr-i nemîka, Sultan Selim Hân hazretlerinin vakt ü zamân-ı saltanatlarında vukû'-yâfte olan husûsâtlardan gerek sahîh ve gerek gayr-ı sahîh ve gerek ricâl-ı kahvehâne ve gerek sika[dan] istima' olunan, oldukça zabt u tahrîr ve dûr-endîş ehîbbâ kira'at edüp az zamânda vukû' bulmamış ve kulaklar işitememiş tahayyür edecek vukû'ât cümle erbâb-ı zekâ' ve sâirleri hisse-mend olup, mülâhazadan bâ'îd ve fikre sığmaz vukû'at, mülâhaza ile bizleri du'ây-ı hayr ile yâd edeler için tahrir olundu" sözleriyle müellif, III. Selîm saltanatı döneminde, meydana gelen hadiselerden kahvehânelerde konuşulanları ve güvenilir kaynaklardan duyduklarını, ileriye gören, akıllı ve zeki insanların okuyarak ders çıkarmaları için kaleme aldığını ve kendisinin de bu işten tek beklentisinin hayır ile yadedilmesi ve kendisine dua edilmesi olduğunu açıklamaktadır.

Kezâ ikinci cildin (varak 272b) ve üçüncü cildin (varak 482b) başlangıçlarında müellif, bu duygularını tekrâr etmektedir: "İstimâ' olunan, gerçek ve gayr-ı gerçek, kahvehâne ve kapu âdemlerinden ve sâir esvâk ve sınıf-ı askeriyeden ratb u yâbis, ehîbbâyâ bir hisse-mend olup, devr[ü] zemânenin ve çarh-ı eflâkin devr-i aksi ve fesâd-ı gûnâ-gûn ve nice nice akıllar ve fikirlere sığmaz işler vücûda gelüp, dûr-endîş kimesneler mütehâyir olup, Âsitâne-i aliyye herc[ü] merc

40 Aynı yer, varak 564b.

ve bir taraftan Moskovlu ile sefer[ü] muhârebe güşâde ve bu kadar yağma vü ihrâk ve masârifât-ı bîhûdeyi, zarûrî kırâ'at olunup kıssadan hissedir... noksanımızı afv recâsiyle, ehîbbâdan ancak bir duâ-yı hayrdır matlûb" ve yine "Bâ'is-i beyne'n-nâs ve kahvehâne ricâlinde ve gayrıdan vuku'-yâfte olan vâki' ve gayr-ı vâki' bir eser olmak için... ba'zı ehîbbâ bir ber-güzâr olup ukalâya, bâ'is-i hayret ve kırâ'at eden ihvân, kendüye nasîhat ile ibret ile irşâdına bâ'is ve bizleri rahmet ile yâd ve kusûrumuz var ise afvı niyâz olunur" demek suretiyle vekâyî'nâmenin te'lif sebebini izahla beraber, Tarihin maksad, gaye ve faydasına da temasta bulunmaktadır.

Müellifin ifâdelerinde açıklandığı gibi, bu işi, bir telkin ve teşvik olmaksızın, her hangi bir beklenti ve dünyalık endişe taşımadan ve her türlü iddiadan uzak olarak ele aldığı ve yaptığının bir hizmet olduğu inancını taşıdığı anlaşılmaktadır.

IV- Câbî Tarihi'nin Mevcûd Nüshaları ve Husûsiyetleri

Câbî Tarihi'nin üç nüshası bilinmektedir. Diğer birçok kronikde olduğu gibi nüshaları fazla değildir. Kendi türünde, hacim ve muhtevâ bakımından pek benzeri bulunmayan bu eserin fazla yayılmaması ve nüshalarının azlığı, kanaatimizce şu sebeblere mebni olabilir:

- a. Eser oldukça hacimlidir. Bu fizikî sebep, meşakkatli bir teksir yolu olan istinsah için önemli bir engeldir.
- b. Müellif yaşadığı dönemin olaylarını yazmıştır. Resmî kroniklerin tersine, yalın bir uslûp ve sansürsüz bir ifâde tarzı kullanmıştır. Bu dönemde, yeniçerilerin disiplinden uzak hareketleri; zorbalık, gasb ve ırza tecavüz gibi davranışları, münferit hadise olmaktan çıkmış, adeta günlük hayat ile bütünleşmiştir. Metnin hemen hemen her sahifesinde bu tür yeniçeri zorbalıklarından nakiller bulmak mümkündür. Müellif yeniçeriler için sıkça "eşkıyâ makûlesi, eşirra gürûhu, erâzil tâifesi" gibi sıfatlar kullanır. Müellif muhtemeldir ki, yazdıklarını gizli tutmak zorunda kalmıştır. Çünkü istinsah, aynı zamanda yazılanların ifşâsıdır.
- c. Müellif devlet ricâlini eleştirmektedir. Zaman zaman devlet ricâlinin hallerini iğneleyici sözlerle tasvir eder. Devlet işlerinde, hiç kimsenin başkasının işlerine karışmaması, iltimas gibi huuslara tevessül edilmemesine dair sultan Mahmûd'un birkaç defa emirleri sadır olmuştur. Buna rağmen, pâdişâhın yakını ve muteber

adamlarından Mabeyinci Ârif Ağa, Segbanbaşı Ağa'ya hitaben ve sanki Pâdişâhın direktifiyle imiş gibi, basit bir mesele için bir pusula yazar ve pusulada, "madde râbîta bulmak matlûb-ı Mülûkânedir" gibi ibârelere yer verir. Cuma selâmlığında Segbanbaşı Ağa Pâdişâh'a, "emr ü fermânınız üzere madde ne ise rabîta verdim" diye meseleyi hallettiğini ifâde eder. Fakat pâdişâhın meseleden haberi yoktur ve husûsu hatırlamadığını, "maddeyi kim ifâde eyledi" diye sorar. Segbanbaşı da, "Mabeyinci Ârif Ağa her kim ise, ol tezkire yazup göndermiş bendenize" şeklinde cevâp verir. Olup bitenlerin pâdişâh adına yapıldığı keyfiyeti ortaya çıkınca, Mâbeyinci Ârif Ağa neredeyse hayatından olacaktır ve sürgün ile paçayı kurtarır. Müellifimiz bu hadiseyi anlatırken Segbanbaşı için, "ziyâde himârlığından ve söz bilmediğinden" gibi ifâdeler kullanmaktadır.⁴¹

d. Keza devlet ricâli ile ilgili rüşvet ve yolsuzluk olaylarını kaydeder. Meselâ Segbanbaşı Deli Mehmed Ağa'nın, parayla iş gördüğünü imâ ve, "Segbanbaşı Ağa'nın yed-i rüşvetlerine bu söz ilkâ olup⁴²..." ifâdesiyle Segbanbaşı'nın rüşvet için şebeke kurduğuna işâret etmektedir.

Değindiğimiz sebeplerden ötürü fazla tanınmayan ve dolayısıyla kullanılmayan vekâyinâmenin bilinen üç nüshasından ikisi yurt içinde bulunmaktadır. Üçüncü nüsha ise muahhar bir nüshadır ve Almanya'da Marburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

1. Esad Efendi Nüshası:

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Kısmı'nda 2152 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın müellif nüshası olduğuna dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, mevcut nüshalar içinde en eski nüsha olması ve diğer iki nüshanın da bundan istinsah edilmiş olması ve nihayet Es'ad Efendi Nüshası metnindeki bazı özellikler, bunun "müellif nüshası" olabileceği kanaatini oluşturmaktadır. Buna göre:

⁴¹ Aynı yer, varak 569a.

⁴² Aynı yer, varak 421a.

- a. Müellif birçok şahıs ve yer isimlerini boş bırakmıştır. Müellif eserini yazdığı sıralarda bu isimleri bilmemekteydi veya hatırlamıyordu. Muhtemelen daha sonra bu isimleri boş bıraktığı yerlere yazacaktı. Oysa ikinci nüsha olan Tarih Semineri Kütübhânesi Nüshası'nda bu boşluklar bulunmamaktadır.
- b. Metinde bir çok kelime üzeri çizilerek ibtal edilmiş ve yeniden yazılmıştır.
- c. Müellif, daha sonra hatırladığı veya yazarken unuttuğu bazı hususları, satır aralarında çıkmalar yaparak kaydetmiş ve bazen de derkenar olarak yazmıştır.
- d. "T" nüshası eksiktir ve "E"nin kopyası olduğu anlaşılmıştır.
- e. Marburg Devlet Kütübhânesi'ndeki nüshada "E"nin kopyasıdır.⁴³

Bu özellikleriyle Es'ad Efendi Nüshası'nın "müellif nüshası" olduğu kanaati kuvvet kazanmaktadır.

"E" Nüshası 622 varaktır. Başta ve sonda birer vikâye sahifesi mevcuttur (1+622+1). Nüsha 17x22 cm ebadında olup standart bir satır sayısına sahip değildir. Satır sayısı 20-34 arasında değişmektedir. Yazı rık'adan daha çok nesih stilindedir.⁴⁴ Sahifeler cetveli değildir. Metin'de konu başlıkları yoktur. Cildi ebru, sırt deri, klapesiz ve tezhipsizdir. Cildi yıpranmış vaziyettedir. Eser üç cüz olarak tek cild halinde ve müteselsil varak numaralarıyla tertib edilmiştir. Kağıd beyaz ve aharlıdır.

Bu nüsha, Sultan II. Mahmûd ve sultan Abdülmecid devri ilmiye ricâlinden Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Efendi'den intikal etmiştir. 1262/1845'de İstanbul'da Yerebatan semtinde inşâ ettirdiği kütübhânesine vakfettiği kitabları arasında yer alan bu nüshanın vakıf mühründe, Es'ad Efendi'nin Nakîbü'l-eşrâf olduğu sırada eseri vakfettiği anlaşılmaktadır. Es'ad Efendi'nin, 1257-1259 /1841-1842

⁴³ Nüshanın husûsiyetlerine dair bilgi "Marburg Devlet Kütübhânesi Nüshası" başlığı altında verilmiştir.

⁴⁴ Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğunda nüshanın ebadı 218x170 mm olarak verilmiş ve yazısı için rık'a denilmiştir. Bkz. İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları s.224

yılları arasında Nakîbü'l-eşrâf olduğu düşünülürken⁴⁵ bu yıllar arasında eserin vakfedildiği ortaya çıkmaktadır.

Eserin Es'ad Efendi'nin eline nasıl geçtiğinin izahına dair iki ihtimal üzerinde durmak gerekir: Birincisi müellifin geniş bir çevreye sahip olduğu, bilhassa ilim ve kültür çevreleri ile devlet ve ilmiye ricâline yakın olduğundan hareketle, bizzatıhi eserin müellif tarafından Es'ad Efendiye takdim edildiği düşünülebilir. Müellifin eserini tamamladığı 1229 yılı başlarında (1814) Es'ad Efendi müderristir.⁴⁶ İkincisi, bu nüshanın vakanüvislik mansıbında Şânîzâde Ataullah Efendi'nin halefi olan Es'ad Efendi'ye, Şânîzâde'den intikal etmiş olmasıdır ki, bu ihtimal, Şânîzâde'nin bazı olayları, Câbî Tarihi'nden nakiller yaparak vermesi ile kuvvet kazanmaktadır.

Bu nüsha, daha sonra Es'ad Efendi Kütübhanesi ile beraber 1914'de Sultanselmî'deki Medresetü'l-mütehassisîn'e, 1918'de de Süleymaniye Kütübhanesi'ne nakledilmiştir⁴⁷

2. Tarih Semineri Kütübhanesi Nüshası:

Nüsha İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kütübhanesi'nde KA. 282 numarada kayıtlıdır. Nüshanın "E" ile karşılaştırılmasında, "E"nin bir kopyası olduğu, yani "E"den istinsah edildiği anlaşılmıştır.

"T" nüshası sahife halinde numaralanmış olup 1040 sahifedir. Üç cüz'ü bir arada ciltlenmiştir. Üçüncü cüz' "E"de olduğu gibi "cüz'-i sâni" diye yanlış olarak isimlendirilmiştir. Bu nüshanın, E nüshası ile mukabelesinde eksik olduğu ve E'ye nazaran satır, paragraf ve hatta çok miktarda varlığın atlandığı görülmüştür.

Nüsha 20x30 cm ebadında olup satır sayısı 25 tir. Baştan 1010. sahifeye kadar rık'a ile yazılmış, 1010. sahifeden sonra "nesih" ile yazılarak tamamlanmıştır. Metinde kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Husûsen, pâdişâh, sadrazam, vezir, vâlide sultan ve sultan isimleri ile

⁴⁵ Bkz. Cemâledin. Âyine-i Zürefâ, 79-90; Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", İA. IV. 363 vd.

⁴⁶ Bkz. İA. IV. 363.

⁴⁷ Bkz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Ankara 1984, 144.

"Liva-i Saadet" gibi bazı terimler ve bazı önemli olayların başlangıç cümleleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın baş taraftaki vikâye sahifesinde "Câbî Saîdin Tarihi" kaydı bulunmaktadır. Ancak bu kaydın nüsha ile bir ilgisi yoktur. Nitekim bu nüshanın 556. sahifesinde müellifin adı "Câbî-yi Ayasofya Ömer Efendi" şeklinde geçmektedir.

Cildi ebru, klapeli sırt ve cild kapak kenarları deri kaplıdır ve tezhipsizdir. Kâğıd beyaz ve aharlıdır.

Eserin bu nüshası yakın zamanlarda Tarih Semineri Kütübhânesi'ne intikâl etmiştir. Henüz Edebiyat Fakültesi Zeynep Hanım Konağı'nda iken, Reşat Ekrem Koçu tarafından Sahaflar Çarşısı'nda Sahhaf Nizamettin Aktuz'un elinde görülen bu nüsha, devrin Fakülte Dekanı Hamit Ongunsu'ya fakülte adına satın aldırılmıştır.⁴⁸ Fakülte binası olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı 28 Şubat 1942'de⁴⁹ yandığına göre, bu satınalma işi Şubat 1942'den önce olmalıdır. Zira bu satın alma işinin hangi tarihte gerçekleştiğine dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3. Marburg Devlet Kütüphanesi Nüshası

Almanya'da Marburg Devlet Kütüphanesi Şark Yazmaları 1034 numarada bulunan bu nüsha muahhar bir nüshadır. 1910-1911 yılları arasında Seyyid Ahmed Tebrizî tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın istinsah edildiği tarihte, "T" nüshası henüz tanınmamış olduğundan, bu nüshanın "E" nüshasından istinsah edildiği açıktır.

Bu nüshada her cüz' ayrı bir cild halinde tertîb edilmiştir. Üç cildin her birindeki varak sayısı değişik olup her varakda 19 satır vardır. Üç cildin toplam varak sayısı 730 dur. Yazı ta'lik olup cildler siyah kaplı, yarıya kadar deri üzeri gümüş yaldızlı ve klapeli, kâğıd sarı ve parlaktır.

⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, Tarih Kaynaklarımız, Tercüman Gazetesi, 4, 20 Mart 1975.

⁴⁹ Yangın 28 Şubat'ı Mart'a bağlayan gece çıkmıştır. Bkz. günün gazeteleri.

Cildlerin ebadları değişiktir. I. cild 23x15cm, II cild 23x15.5 cm ve III. cild 26.5x18 cm ebadındadır. Nüsha Süsseim koleksiyonu içinde yer almaktadır⁵⁰

V. Câbî Tarihi'nin Dil ve üslûbu

Tarih Sultan Selîm-i sâlis ve Mahmûd-ı sâni'nin dil ve üslûb açısından problemleri bir metni vardır. Metnin problemleri, "Müellifin hayatı" bahsinde değinildiği gibi, müellifin öğrenim yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yeterli düzeyde dil bilgisi, zengin bir kelime hazinesi gibi ifâde ve anlatımın temel unsurlarına sahip olmadığı anlaşılan müellif, çoğu zaman kurduğu cümlelerin sonunu getirememektedir. Birçok kelimeyi yanlış anlamda kullanmakta ve yanlış imlâ ile yazmaktadır. Müellifin zaman zaman yaptığı tekrarlar, olayları naklederken verdiği lüzumsuz detaylar, metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Bununla beraber, müellif, ifadeyi zenginleştirme yollarına da başvurur. Yaptığı teşbihler, kullandığı darb-ı meseller, beyitler, konuya göre Kur'an'dan seçtiği âyetler ile naklettiği hadisler, müellifin ifâdeyi zenginleştirme ve anlatım üslûbuna akıcılık kazandırma gayretini göstermektedir.

Eserin dil ve üslubu ile ilgili hususiyetleri örnekleriyle beraber şu ana başlıklar altında özetleyebiliriz.

a. Dilbilgisi yetersizliği: Meselâ müellif, Türkçe dilbilgisi kurallarına göre olumsuzluk ifâde eden bir kelimenin önüne, Farsça olumsuzluk edatı olan "bî"yi getirmek suretiyle kelimenin, yanlış olarak anlamını olumlu hale getiriyor: "Bu ne güne bî-rahm ve bî-îmânsızlıktır⁵¹..." Görüldüğü gibi "îmân" kelimesi "sız" eki ile olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Önüne "bî" olumsuz edatı getirildiğinde, kelime olumlu hâle getirilmektedir.

b. İmlâ yanlışları: Müellif birçok kelimeyi yanlış imlâ ile yazmaktadır: Darb ضرب kelimesini zarb ظرب vasl'ı واصل mümâşât'ı

⁵⁰ Barbara Flemming, Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland. Band XIII. I Wiesbaden 1968, 163.

⁵¹ Süleymaniye, Esad Efendi. 2152, varak 461a.

mümâşa'ât; 'ulûfe'yi, اولوفه ; ivaz'ı عوض [=bedel, karşılık] îvâz ایواز [= dürülmüş, koşulmuş]; itâ'at'ı عطاءت; garazı غرز şeklinde yazabilmektedir.

c. Kelimeleri yanlış anlamda kullanma:

Boğularak katledilen bir şahıs için; "mahnûkan ecrâmı ketb olundu" demek isterken, "menkûhan ecrâmı ketb olundu"⁵² diye "mahnûkan boğulmuş olarak, boğazı sıkılarak" kelimesi yerine "menkûhan= nikâhı kıyılmış, nikâhlanmış" kelimesini kullanmaktadır.

Kezâ "ârâmiş= rahat huzur" anlamındaki kelime ile "ârâyiş= süs, ziynet" anlamındaki farklı iki Farsça kelimeyi birbirine karıştırmakta ve "ârâyiş" kelimesini yanlış anlamda "ârâmiş" kelimesi yerine kullanmaktadır: "Yenikapu'da ve sâir mahallerde Ürgüblü ve sâir küfeci ve manav ve soğancı makûlesi, her ne kadar var ise, perîşân olup ve tebdîl, kahvehânelerde gördüğü erâzil kıyâfetinde kimesneleri, Ağa Kapusu'na irsal ve kahvehânelerde, asılı silah gördükde ahz ve Kapu'ya irsal birle, sâhibi gelüp Ağa Kapusu'ndan alsın deyü kolda yüz-yüzelliden ziyâde âdemle leyl ü nehâr tebdil, Kocamustafapaşa ve Edirne ve Topkapu mahallerine varınca geşt ü güzâr ile, bir mikdâr ârâyiş olunmuşdur."⁵³

Metin'de yanlış anlamda kullanılan ve yanlış imlâ ile yazılan kelime adedi hayli fazladır. Bu tür kelimeler, neşre hazırlanan metinde düzeltilmiş ve dipnotta gösterilmişlerdir.

d. İfade zaafiyeti:

Eserde bazen anlaşılamiyacak derecede müphem ve anlamsız cümlelere rastlanır: "Beyne'n-nâs meşhûr Gizlü Sıtma rütbe-i İmparatoridir. Bonaparta beyn[e'd] düvel-i nasara"⁵⁴ cümlesinde müellifin neyi ifâde etmek istediğini anlamak mümkün değildir.

52 Aynı yer, varak. 558b.

53 Aynı yer, varak 363b.

54 Aynı yer, varak 79a-79b.

"Ve yedi çifte ile Çarhacı Ali Paşa dahi Üsküdar'da Büyük İskele'ye yedi çifte ile gelüp"⁵⁵ cümlesinde görüldüğü gibi ikinci "yedi çifte" ifadeyi bozmaktadır. Kezâ "bizlere, Ümmet-i Muhammed'in hân mânîni ihrak eylediler töhmeti bizlere atf edüp"⁵⁶ cümlesinde, "bizlere" kelimesi ikinci defa tekrar edilmiş ve "töhmeti" kelimesinin sonunda iyelik eki olması gerekirken bu ek ilâve edilmemiştir. Bu gibi tekrarlar ve imlâ yanlışları şüphesiz cümlelerin anlamlarını bozmaktadır.

İntikam almak anlamına gelen "ahz-ı intikâm" terkinin sonuna müellif çok defa "aluru" fiilini de ilâve etmektedir: Yeniçerilerin, "bizler kışa ve yaza bakmayüp gidüp düşmen-i dînden ahz-ı intikâm aluru"⁵⁷ cümlesindeki "intikam alma" istekleri "ahz-ı intikham aluru" şeklinde ifâde edilmektedir.

Pınarhisar Muhâfızı Uzun Ali Ağa'nın Pınarhisar'dan öteye geçerek Balkanlar'da ve Rumeli havâlisinde âsâyişi temin etme isteği müellif tarafından, "lâkin şimdi şol Uzun Hacı Ali, Pınar[hisar] Muhâfızı, Pınarhisar'dan Balkan'ın öte yüzüne geçmesi ile bir emn[ü] râhat ve âsâyişe mûcib ibâd olunur"⁵⁸ şeklinde ifâde edilmiştir. Halbuki ifâde, "emn[ü] râhat ve mûcib-i âsâyiş-i ibâd olunur" şeklinde olmalıdır.

Müellif Arapça asıllı kelimelerin müştaklarını yanlış kullanmaktadır. Bu durum cümlelerin ifâdelerini bozmaktadır: "Hakkı Paşa'nın vezâreti terfi' ve İstanköy Cezîresi'ne nefy olunması fermânı irsâliyle"⁵⁹ cümlesinde kullanılan "terfi" kelimesi, "yükseltme, yükseltme, rütbe verme, rütbe alma" gibi bir memûriyette ilerlemeye ifâde eder. Oysa Hakkı Paşa'nın azli söz konusudur ve "terfi" yerine; "lağvetme, hükümsüz bırakma, kaldırma" gibi anlamlar ifâde eden "ref" kelimesinin kullanılması gerekmektedir. Yine müellif "geniş" anlamına gelen "vâsi" yerine yanlış olarak, "genişletme genişletme" anlamında kullanılan "tevsi" kelimesini kullanmaktadır: "Leh Kırâlı'nın kızını Bonaparta karındaşına tezvîc birle, Leh'in nısfına

55 Aynı yer, varak 241a.

56 Aynı yer, varak 245a.

57 Aynı yer, varak 271a.

58 Aynı yer, varak 338b.

59 Aynı yer, varak 338b.

mâlik, Nemçe ve Moskovlu'nun sehmlerinden münbit ve tevsi' olmağla...."⁶⁰

e. Tekrarlar:

Müellif birçok konuyu tekar etmektedir. Cebbârzâde Mehmed Paşa'ya Haleb Eyâleti'nin tevcîhi, metinde aynı varakta iki defa tekrar edilmektedir: "Cebbâr-zâde Mehmed Paşa'ya Haleb-i şehbha Eyâleti tevcîh olunduğu istimâ' ile tahrîr olundu; fî 17 M. sene 1228"⁶¹. Yine aynı varakta iki paragraf sonra, "Cebbâr-zâde Mehmed Paşa'ya Haleb-i Şehbâ mansıbı tevcîhi ihsân-ı humâyûn olunduğu istimâ' olundu; fî 18 M. sene 1228." Görüldüğü gibi müellif, bir gün önce kaydettiği bu tevcîh hadisesini bir gün sonra yani 18 Muharrem'de tekrar kaleme almaktadır.

Beylikci İzzet Bey'in azli ve idâmı varak 400b'de yazılmış, konu varak 403a'da tekrar edilmiştir. Kezâ Sadâret'den azledilerek Erzurum valiliğine atanan Yûsuf Ziyâ Paşa için; "Erzurum tarafını Sadr-ı sâbık Yûsuf Ziyâ Paşa'ya ve ma'deni dahi kendüye ihâle birle.."⁶² ifâdeleri kullanılmış ve konu, "Azl-i Sadr-ı a'zam Yûsuf Ziyâ Paşa ve nasb-ı mansıb-ı Erzurum ve ma'denleri dahi kendüye ihâle ve ol tarafın seraskerliği kendüye ihâle olunup..."⁶³ şeklinde tekrar edilmiştir.

f. Teşbihler:

Müellif benzetmelerle ifâdeyi zenginleştirmeye çalışır. Yeniçeri Ortalarının aralarındaki kavgayı, Segbanbaşı'nın ağzından; "baka bunların gavgaları, kelblerin börekci tablası altında gavga etmelerine benzer. Tabla devrilür ise birkaç börek kapmağa vesîle..."⁶⁴ ifadesiyle börekci tablası altındaki köpek kavgasına benzetir.

Üsküdar'daki hammal tâifesinin şirretliklerini; "hammâllar dahi bir tavr-ı acîb ve gâh meyhâneden ahşam üstü, deve veya manda gibi bağırarak odalarına ve odaları olan Balaban etrâfına zâbitân dahi kol ile

60 Aynı yer, varak, 339b

61 Aynı yer, varak 580b.

62 Aynı yer, varak, 42b.

63 Aynı yer, varak 80b.

64 Aynı yer, varak 487b.

gitmez olup, avret şöyle dursun, ehl-i ırz kimesne geçmekte havf eder olup...."⁶⁵ ifâdeleriyle deve ve manda böğürtüsüyle tasvire çalışır.

Üsküdar'da cariyesiyle beraber vebâdan vefât eden onyedionsekiz yaşlarındaki Nuri Bey ile cariyesinin ölümlerini; "Ferhâd ve Şirin, Arzu ve Kanber misillü ölmüşler"⁶⁶ benzetmesiyle dramatize eder.

g. Deyimler, tekerleme ve argo ifâdeler:

Şeyhü'l-islâm Sâmânî-zâde Ömer Hulûsi Efendinin öfke ve hiddetinin derecesini, kazasker ve ilmiye ricâli için; "ödleri sekt, parpara dizerler"⁶⁷ gibi argo ifâdeler kullanarak belirtmeye çalışır.

Kezâ, "Selâmetü'l-insan fî hıfzı'l-lisân"⁶⁸, "el-hâinu hâifun"⁶⁹ "el-garîbu ke'l-a'mâ" gibi Arabca ifâdeler metinde sıkça kullanılmaktadır.

h. Yabancı kelimeler:

Müellif, metinde birçok yabancı menşeli kelime de kullanmaktadır patente, feldmarşal, kumandar (commander) pasaporta, lostariya, post, sörcan (sergeant), soltad, kokona, pantazyâ (phantasia) poletika vs.

1. Beyitler ve Tarih düşürmeler:

Sofya'da memûr Gürcü Osman Paşa'nın Devlet'e isyân etmesi üzerine, Paşa'nın iflâh ve ıslâhının mümkün olmayacağını bir beyitle ifâdeye çalışır; "lâkin Gürcü Osman Paşa, itâ'atdan rû-gerdân olup ziyâdesiyle başına eşkiya cem' olup;

*Gayrı gelmez mescide
Dad aldı meyhaneden*

⁶⁵ Aynı yer, varak 498b.

⁶⁶ Aynı yer, varak 581a.

⁶⁷ Aynı yer, varak 569a.

⁶⁸ Aynı yer, varak 589b.

⁶⁹ Aynı yer, varak 571b.

beyti mazmûnu üzre, muşârun-ileyh Gürcü Osman Paşa, bir takrib Anadolu cânibine Çardak'dan mürûr edüp, Devlet-i aliyye'nin birkaç sene umûrunu ta'tîl eyleyüp, nihâyet Van civarında ser-i maktû'î Âsitâne tarafına irsâl ve Ortakapu'da vaz' olundu"⁷⁰.

Müellif, Erzurum Vâlisi Yûsuf Paşa'nın Sadârete tayinini; bu tayin üzerine, ismini vermediği bir şâirin düşürdüğü tarih ile nakletmeye çalışır: "Erzurum Vâlisi Yûsuf Paşa ve Ma'den emîni Üsküdar'a dahil ve âlây ile istikbâl... ve gayrı teşrîf-i mühründe bir şâir beyt[inde];

*Ma'deninde buldu Sultan
Müührüne lâyük güher*

beyti tarih vâki' olmuştur."⁷¹

Sultan Mahmûd'un saltanatının ikinci yılında (4 Şevval 1225/3 kasım 1810) yeniçeriler Pâdişâh'ın Nizâm-ı cedîd askerini yeniden tertîb edeceğini bahâne ederek Padişah'ı, Paşakapısı'na yapıştırdıkları bir kağıt üzerine yazdıkları sözler ile tehdîd ederler. Bu tehdîd edici sözlerin bir kısmı beyit şeklindedir:

"Paşakapısı'na bir hafta kağıd yapışılmış bulunup; Pâdişâh hilâf söylemez bilürdük, sefere gidecek idik aslı çıkmadı. Hâmilelerin var idi aslı çıkmadı. Ve Nizâm-ı cedîd'i bir dahi yad etmeyecek idin şimdi yeniçeri askeri düşmen-i dîne karşı duramayüp, küffâr dünyayı istilâ ve zabt eyledi bahânesiyle Nizam-ı cedid askeri tertibini etmek istersiz gibi kıyas ve mülâhaza olunuyor. Yalancı Padişah olmaz deyü mealli ve bir beyt gibi;

*Seni eder rağmından beter
Yeniçeriler dükenmez mantar gibi yerden biter*

deyü, nice halt-ı kelam tahrir olunmuş deyü..."⁷²

70 Aynı yer, varak, 57a-57b.

71 Aynı yer, varak, 57b-58a.

72 Aynı yer, varak, 473a-473b.

1811-1812 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Sadrazam Laz Ahmed Paşa⁷³ komutasında Yergöğü civarında bulunan orduda yeniçeriler, düşmanın tazyik ve yiyecek sıkıntısı bahanesiyle, başta Sadrazam olmak üzere, ileri gelen devlet ricalini ölümle tehdit etmişlerdir. Ordu efradı arasında şüyü' bulan bu tehdit sözlerini, yeniçeriler şiirle ifâde etmişlerdir:

"Küffâr-ı hâk-sâr, ilerüde olan yeniçeri ve topcu ve arabacı ve sipâh u silahdârı ordularıyla muhâsara edüp, tazyik ve halâs kendüyi cenge urup, şehâdetden gayrı mümkün olmadıktan başka, birkaç gün aç kalmalariyle, yeniçeriler miyânlarında en'âm bûs edüp ve kılıç atlayüp, eğer sağ karşı Ruscuk tarafına geçmek müyesser olur ise başı kavuklu bir âdem komayalım deyü ta'ahhüd eyledikleri haberi, Sadr-ı a'zam ve ricâl-ı devlete ihbâr ve bir boşboğaz yeniçeri şâirlikle, nazım ile;

*Kendi kör geldi Laz,
Karşu Yergöğü'ye geçersen mezarın kendin kaz.
Cümle asker kış geldi durmaz,
Hemen etraftan asker iste, durma kağıt yaz.*

fülan deyü, nice fesâda bâ'is nesneler..."⁷⁴

Müellif, ayrıca konuya göre, naklettiği olaylara uygun düşen Kur'an ayetlerini ve hadis metinlerini sıkça kullanmak suretiyle ifâdeyi pekiştirmiş ve zenginleştirmeye çalışmıştır.

C. CÂBÎ TARİHİ'NİN KAYNAKLARI, MUHTEVÂSİ VE İLMÎ KIYMETİ

Müellif yaşadığı dönemin olaylarını yazdığı için başka bir kaynaktan nakil söz konusu değildir. İstanbul'da cereyan eden hadiselerin büyük bir kısmını görerek kaydetmiştir. Taşra'daki olayları ise duyarak, işittiği şekilde kaleme almıştır. Bununla beraber

⁷³ 10 Nisan 1811-5 Eylül 1812 tarihleri arasında sadâretde bulunan Ahmed Paşa Trabzonludur. Daha önce İbrail Nâzırı olduğu için Nâzır Ahmed Paşa diye de anılır. Bkz. İ.Hâmi Danişmend, a.g.e. s.71. "Laz" tabiri, muhtemelen Trabzonlu oluşundan dolayı kendisine yakıştırılmıştır. Şânîzâde de bu tabiri kullanmaktadır. Bkz. Şânîzâde Tarihi, II, s.24.

⁷⁴ Aynı yer, varak, 533b-534a.

müellif, resmi kaynaklardan; hatt-ı humâyûn, fermân ve devlet ricâlinin yazışmaları gibi resmî mahiyeti olan yazılı belgeleri de kullanmıştır.

I- Kaynakları

Câbî Tarihi'nin kaynaklarını üç ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Müellifin Müşâhedeleri

Sabri adındaki bir meczûb, Sultan Selîm'in Mahmutpaşa Cemi'inden Selâmlık dönüşünde, Cağaloğlu'nda önüne çıkarak "seninle da'vâ-yı şer'îm vardır" demesi üzerine, yakalanarak Sultanahmed Tımarhanesi'ne kapatılmış ve bir süre sonra buradan kaçmayı başarmıştır. Müellifin ifâdesine göre meczûb Üsküdar'da kendisine uğramış ve meczûba Anadolu tarafına kaçmasını salık vermiştir.⁷⁵

İstanbul'da meydana gelen fırtına, yıldırım düşmesi gibi müellif tarafından nakledilen doğal âfetler, müellifin kendi müşâhedelerine dayanır. 5 Receb 1223/27 Ağustos 1808'de İstanbul'da meydana gelen bir kasırgayı müellif, biraz da mübalağalı bir üslûbla nakleder: "Kağıthane'den berü yevm-i merkûmda, sâ'at altı buçukda bir kasırga peydâ ve Ok Meydânı üzerinden Taksim'de kefere maşatlığındaki ağaçların rast geldiğini köküyle sökerek Dolmabahçe'de kebir çınar ağacını yerir:den söküp, dal ve yapraklarını havaya ve bostan içinde purhassa (pırasa) ve lahana ve sâir rast geldiğini havaya alup Arap İskeleyi'ni bozup, balık dalyanlarını denizden havaya alup, akıntının nısfından Üsküdar'a doğru deryâyı havaya alarak def ve hayli toz u toprak ve ağaçların varakları Üsküdar taraflarına dökülmüştür; fî 5 B. sene 223"⁷⁶

Kasırga'dan bir gün önce yani 5 Receb'de İstanbul'un muhtelif semtlerine düşen yıldırımların meydana getirdiği tahribâtın kaydı, yine müellifin kendi müşâhedelerine dayanmaktadır: "Yevm-i merkûmda ziyâde ra'd ü berk olmağla, Süleymâniye Câmî'i minâresine ve Sultan Mehmed Câmî'i şerîfi minâresine ve [Nur-ı] Osmâniye Câmî'i minâresine ve Odunkapusu'nda bir kereste gemisi sütununa ve biri

⁷⁵ Aynı yer, varak, 76b-77b.

⁷⁶ Aynı yer, varak, 165b,166a.

"dahi deryâya isâbet ile suyu havaya ve biri dahi Üsküdar'da Şeyh Câmî'i kurbunda Satıroğlu bahçesi odasına isâbet ile harâb etmişdir."⁷⁷

İstanbul'da Galata tarafında, Deli Hüseyin Çavuş adında bir yeniçeri zorbasının düğün törenine, devlet ricâlinden bazılarının fazlaca ehemmiyet vermesi ve iltifat etmesini müellif, bizzatihi müşahede etmiştir: "Yalı Köşkü'nde, Başhaseki Ağa düğün-ı merkûm için cümle hasekiyân da'vetlü olmalarıyla, cümle haseki ağalardan akça devşirdüp, Kuşcu çırağıyla ve iki haseki ağalar dahi Bostan[cı]başı Ağanın ve Haseki Ağa'nın hediyesini düğüne tertîb ve irsâl eylediklerinde, ben Yalı Köşkü'nde idim, gayrıdan istimâ' etmedim..."⁷⁸

1226/1811 yılının sonlarında meydana gelen vebâ salgını, 1227/1812 yılında bütün şiddetiyle devam etmektedir. Bir takım tedbirlere baş vurulmuştur ve bu meyanda karantina uygulanmaktadır: "Hastalık sebebi ile Adalar'da ve Tuzla ve Darıca ve sâir keferi sâkin oldukları mahallere, segbânlar tutup, göç ile gelür olur ise tüfenk ile gerü deyü komadıkları, Değirmenderesi'nde avdetde, seyr olmağla tahrîr olundu."⁷⁹

Müellif, İstanbul'un iktisâdî hayatına dâir bazı kesitleri yine müşâhedelerine dayanarak vermektedir. Meyve ve sebze fiyatları, et, peynir ve ekmek gibi temel gıda maddelerine konulan narhlar, tedavüldeki altın ve paranın alım gücü ile ilgili bilgiler, odun-kömür skıntısı ve zaman zaman gıda maddelerinde baş gösteren kıtlık gibi sosyal hayatın muhtelif boyutlarına dâir nakledilen anekdotlar tamamen müellifin kendi müşâhedelerine istinâd etmektedir.

2- Yazılı Kaynakları

Bu tür kaynaklar, umûmiyetle sâdir olan hatt-ı humâyûnlar, neşredilen fermânlar, devlet ricâlinin yazışmaları, İstanbul'daki elçilik bildirileri, tecziye ile katledilen şahısların yaftaları gibi resmî belgelerdir. Ayrıca müellifin diğer bir yazılı kaynağı da, bilhassa Avrupa devletleri arasındaki münâsebetlerle ilgili verdiği bilgiler için,

⁷⁷ Aynı yer, varak, 167a.

⁷⁸ Aynı yer, varak, 551a.

⁷⁹ Aynı yer, varak, 551b.

İstanbul'daki konsolosluklara gelen gazetelerdir. Gazeteler, Avrupa'nın muhtelif dilleri ile neşredildiğine göre, müellif bu gazetelerden nasıl istifade ediyordu? sorusu akla gelmektedir. Müellifin kendi ifâdelerinden anlaşıldığına göre, gazetelerdeki haberler halk arasında yayılmakta ve müellif yayılan bu haberleri kaydetmekteydi.

Sâdır olan hat-ı humâyûn ve fermânlar ile resmî yazışmaları, müellif muhtemelen bürokrasideki dostları vasıtasıyla temin ediyordu. Müellifin yaşadığı ve yazdığı dönemin olaylarını ihtivâ eden resmî kroniklerde de yer alan bu tür resmi belgelerin, Ömer Efendi tarafından eserine aynen alındığı görülmektedir. Mahmûd Paşa-zâde Osman Paşa'nın, Sâdaret kaymakamlığı'ndan azledilen Hasan Paşa'nın yerine bu makama tayin edildiğine dâir hat-ı humâyûn suretinin bir kısmı, örnek teşkil etmesi bakımından; Şânizâde Tarihi ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir:

"Sâbık Cebecibaşı ve Varna Muhâfızı Yeniçeri Ağası esbak Mahmûd Paşa-zâde Osman Paşa'nın Kâimmakâmlığının üçüncü günü Bâb-ı âlî'ye gelen hatt-ı humâyûn sûretidir; fî 5 N. sene 1224

Sen ki Kâimmakâm es-Seyyid Osman Paşasın. Selefîn Hasan Paşa'nın sinni derece-i inhitâtı tecâvüzü hasebiyle, hizmet-i me'mûresinde fatk u ratka ve umûrun temyîzine âdem-i liyâkati ve ba'zı kimesneler fırsat ittihâziyle, zamîrlerinde merkûz mefsedeti icrâya kıyâm eyledikleri ma'lûmum oldukda, müte'addid hutût-ı humâyûnumla, terbiye kaydında oldum ise de, mütenebbih olmadıklarından, cezâ ve te'dîbleri verilüp ve müşârun ileyhın dahi azlî lâzım gelmeğın, yerine bir sâhib-i dirâyet bir vezîrin nasbindan lâbüdd olmağın, sen rütbe-i vâlâ-yı vezâretle bekâm olduğun vakitden bu vakte gelince, bulunduğın hidemât-ı saltanât-ı seniyyemde rızâ-cûyâne ve edây-ı hüsn-i sülûkün, vüzerâ miyânında[n] seni [ser-] efrâz ve bu hizmete sevk etmekle, bi'l-intihâb seni Kâimmakâm nasb u ta'yîn eyledim..."

Câbî Tarihi, varak, 405a

Sûret-i hatt-ı humâyûn

Sen ki Kâimmakâm Osman Paşasın. Selefîn Hasan Paşa'nın sinni derece-i inhitâtı tecâvüzü hasebiyle, hizmet-i me'mûresinde fatk u ratk, umûrun temyîzine adem-i liyâkatini ba'zı kimesneler fırsat ittihâziyle zamîrlerinde merkûz olan mefsedeti icrâya kıyâm eyledikleri ma'lûmum oldukda, müte'addid hutût-ı humâyûnumla terbiye kaydında oldum ise de, mütenebbih olmadıklarından cezâ ve te'dîbleri verilüp müşârun ileyhın dahi azlî lâzım gelmeğın, yerine bir sâhib-i dirâyet vezîrin nasbindan lâbüdd olmağın, sen rütbe-i vâlâ-yı vezâretle bekâm olduğun vâkitden bu vakte gelince, bulunduğın hidemât-ı saltanât-ı seniyyemde rızâcuyâne hareketle hüsn-i sülûkün vüzerâ miyânından seni ser-efrâz edüp ve bu hizmete sevk etmekle, bi'l-intihâb seni Kâimmakâm nasb u ta'yîn eyledim..."

Şânîzâde Tarihi, I, 270

İstanbul'daki yabancı elçiliklerin bildirimleri müellifin yazılı kaynakları arasındadır. Fransa askerinin Rusya topraklarında Ruslara yenik düştüğünü müellif, Rus Elçiliği kapısına yapıştırılan bir kağıtdan okuyarlardan duyarak nakleder: "Rusiyye Elçi Konağı kapusına bir kağıd yapıştırmışlar: França askeri ile mâh-ı Mayıs'ın üçüncü günü, Rusiyye toprağında muhârebe-i azîm olup, Françalü askeri mağlûb u perîşan olunmağla, iş bu kağıd Devlet-i Rusiyye tarafından musahhah ve temhîr ile, husûs-ı merkûm bi-aynihi tahrir ve vaz' olundu deyü [İ]talyanca tahrîr olunmuş, mürûr u ubûr edenler terâküm ile okuyup, istimâ' ile tahrîr olundu."⁸⁰

Bonapart'ın Moskova seferi esnâsında, askerini Moskova'da bırakarak Paris'e dönüşü hakkında İstanbul'da muhtelif söylentiler çıkmış; Ruslar ve ingilizler, Bonapart'ın bir asker kıyâfetiyle esir, askerinin ise Rusya'ya tâbi olduğunu; Fransızlar ise Rusların başkentini zabtettiklerini ileri sürmüşlerdir. Müellif, iki tarafın da yalan söylediklerini kaydeder ve gazeteleri kaynak gösterir; "iki taraf dahi yalandan ibâret olup yalan kâzetler[i] elçileri kapularına vaz' ile tahrîr olundu."⁸¹

Kezâ Fransa ile Avusturya arasındaki savaştan bahsederken müellifin kaynağı gazetelerdir; "katı zahmete Françalü dâcâr olup, elli bin mikdârı asker helâk ve mecrûh olduklarını devletleri tarafından, Âsitane'de mukim balyozları taraflarına gelen gazetelerden etrâfa neşr ile zabt olundu."⁸²

Diğer bir yazılı kaynak ise, tecyize ile katledilen şahısların yaftalarıdır. Sırbılarla yapılan muhârebede, ileri gelenlerden yüzonbiri ele geçirilerek katledilmiş ve başları İstanbul'a gönderilmiştir: "rüesây-ı mesfûrdan yüzonbiri ahz ve ser-i maktû'ları Ordu-yı humâyûn tarafına irsâl ve andan Dersa'âdet'e irsâl olunup Sarây-ı humâyûn Meydanı'nda vaz' ile yaftasından tahrîr olundu."⁸³

Maraş'da Sof Kalesi a'yânının halka zulmü ileri dereceye varmış, vaki olan şikâyetler üzerine idâma mahkûm edilmiştir. Maraş

80 Aynı yer, varak, 599b.

81 Aynı yer, varak, 578b.

82 Aynı yer, varak, 350b.

83 Aynı yer, varak, 606a.

Beylerbeyi Kalender Paşa tarafından cezâsı infâz edilen a'yânın kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir: "Maraş Beylerbeyisi sa'âdetlü Kalender Paşa, asâkir-i vâfire ile, zulm ü ta'addisini tahkik ile üzerine varup, mezbûr Sof Kal'asını tahassun ve muhâsara ile ahz edüp ser-i maktû'ını Deraliyye'ye irsâl etmekle, yaftasından tahrîr olundu."⁸⁴

3. İstimâ'î Kaynakları

Müellifin en önemli kaynaklarından biri de halkın konuştukları ve dolayısıyla duyduklarıdır. Bunu müellif açıkça ifâde etmektedir ve eserin herhangi bir sahifesinde, kaydettiği bir olayın altında "istimâ' ile kayd olundu, istimâ' ile tahrîr olundu" veya "istimâ' ile kayd şûd" gibi bir ibâreye rastlamak mümkündür.

Müellifin istimâ'î kaynakları üç gruba ayrılmaktadır:

a. İsimlerini belirttiği şahıslar:

Müellif olayları kaydederken, olayı kimden duyduysa ismini zikretmek sûretiyle kaynağını belirtir. Bu kaynak esnafdan biri olabilir, bir devlet memuru olabilir veya bir denizci olabilir. Bu takdirde müellif olayları kaydettikten sonra; "bir tatar, Aıtâr Nu'mân Efendi'ye takrîr ile tahrîr olundu" veya "Büyük Çekmece A'yânı Sarban Ali Ağa bana takrîr ile kayd olundu", yahut "Ayasofya-i Kebîr Câmi'inin kayyumbaşısı Feyzullah Efendi'den istimâ' ile kayd olundu" gibi ifâdelerle, olayı kimden duyduysa ismini vererek kaynağını belirtir.

b. İsimlerini belirtmediği şahıslar:

Müellif bazen, kaydettiği olaylara kaynaklık eden şahısların isimlerini belirtmez. Bu tür belirsiz kaynakları umûmiyetle, "bir ehîbbâdan istimâ' ile kayd" veya Vehhâbilerin Mekke ve Medîne'yi işgalleri ile ilgili bir haber ise, "gelen mücâvirîn ve müsâfirînden istimâ' ile kayd olundu".⁸⁵ Bazen bu meçhûl kaynak, İstanbul'a gelen yabancı bir misyon şefinin yardımcısı olmaktadır: "Acem Elçisi'nin bir söz anlar âdeminden istimâ' ile tahrîr olundu."⁸⁶

84 Aynı yer, varak, 614a.

85 Aynı yer, varak, 416b.

86 Aynı yer, varak, 575a.

c. Kahvehâne, sokak, çarşı ve pazarlarda konuşulardan derlediği bilgiler:

Müellifin önemli kaynaklarından biri de halk arasında konuşulandır. bu tür bilgileri bazen, "beyne'n-nâs raygân olmakla tahrîr olundu" diye kaydeder. Çoğu zaman sadece "istimâ' olundu" veya "istimâ' ile kayd olundu" şeklinde yazar. Bazı hadiseler için kaynak "elsine-i nâs"dır; "ve kapudan-ı deryâ Hüsrev Paşa kethudhası Mîr-i mîrân İbrahim Paşa'ya rütbe-i vezâretle ve efendisi Hüsrev Paşa'nın Bolu mansıbı ihsân olunduğu elsine-i nâsdan gûş ile tahrîr olundu; fi 26 Z. sene 1226"⁸⁷

II- Muhtevâsı ve İlmî Kıymeti

1. Muhtevâsı

Eser, dönem olarak 1203-1229/1788-1813-4 yılları arasını kapsamaktadır. Eserde yazılan son paragrafın altında 13 Safer 1229/4 Şubat 1814 tarihi bulunmaktadır ve bu tarihte sona ermektedir. Ancak eserin son paragrafında müellif "Devlet-i aliyye'in vüzerâ ve mîr-i mîrânı ta'dâd olunmağla, bu hakîr dahi tahrîr edüp, bir ber-güzâr ola deyü kayd eyledim..."⁸⁸ diye Osmanlı Devleti'nin 1814 yılındaki vezîr ve mîr-i mîrân rütbelerine sahip devlet adamlarının sayıma tabi tutulduğunu ihbâr etmekte, fakat bu sayımla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Diğer taraftan "E" Nüshası'nın son varlığında eserin bittiğine, sona erdiğine dair bir işâret ve bir kayıt bulunmadığı gibi varlığın alt sol köşesinde yer alan reddâde⁸⁹ kelimesi eserin sona ermediği devamının olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim, "İstanbuldaki Yazma Osmanlı Tarihleri" adlı bir incelemede de, Câbî Tarihi'nin, son varaktaki bu kelimedden hareketle, tamamlanmamış olabileceğine işâret edilmiştir.⁹⁰

Eser'de günlük olaylar kaydedilmiştir ve Sultan III. Selîm'in cülûsundan itibaren Sultan II. Mahmûd'un ilk beş yılı dahil olmak

⁸⁷ Aynı yer, varak 533b.

⁸⁸ Aynı yer, varak 622b.

⁸⁹ Bu kelime "Cidde" olup muhtemelen müteakip sahife bu kelime ile başlayacaktı.

⁹⁰ Ludwig Forrer. "Handschriften Osmanischen Historiker in İstanbul", Der İslam, XXVI/3 (Berlin 1942). 173-220.

üzre toplam yirmibeş yıllık vekâyi yer almaktadır. Bu çeyrek asırlık tarih diliminde, Özi Kalesi'nin düşüşü üzerine duyduğu üzüntüden dolayı meflûç olan I. Abdülhamid'in vefâtı, Sultan III. Selîm'in tahta çıkışı, Nizâm-ı Cedîd hareketi, Fransa'nın Mısır'ı işgâli, Mısır'ın istirdâdı, bazı a'yan ve derebeyilerin devlete karşı isyanları, Avrupalı devletler arasındaki savaşlar, Boğaz Yamakları (Kabakçı) isyanı, Sultan III. Selîm'in tahttan indirilmesi, IV. Mustafanın iclâsı, Alemdar Mustafa Paşa'nın Bâb-ı âlî darbesi (varak 143b ve devamı) Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesi, Sultan Mahmûd'un cülûsu, Alemdâr Vak'ası (varak 212 a ve devamı) gibi literatürde bulunan önemli tarihî olayları, müellif yaşayarak kaydetmiştir.

Bu genel olayların dışında, Osmanlı Devletinin başkentindeki günlük hadiseler, yeniçerilerin sokak kavgaları ve halka karşı zorbalıkları, çarşı ve pazarlardaki fiyat hareketleri, paranın satın alma gücü gibi sosyal hayatın iktisadî cephesine dair bilgiler, devlet bürokrasisinin işleyişi, bazı devlet ricali ile ilgili otantik anekdotlar, tevcihat ve vefâyât ile ilgili malumatlar; yangın, zelzele, fırtına, yıldırım düşmesi gibi doğâl âfetlere dâir haberler, Câbî Tarihi'nin muhtevâsını oluşturmaktadırlar.

2. İlmî Kıymeti

Câbî Tarihi, "Te'lif Sebebi" bahsinde değinildiği gibi hiç bir maddî menfaat gözetilmeden kaleme alınmıştır. Müellif yaşadığı devri yazmış, meydana gelen olaylara şahid olmuştur. Olayları kaleme alırken, her hangi bir endişesi ve beklentisi olmadığı için sansürsüz ve açık bir dil kullanmıştır.

Günlük yaşamın bir parçası haline gelen yeniçeri kavgaları, halka karşı zorbalıkları, gasb, hırsızlık, ırza tecavüz gibi emniyyet ve asâyişi ortadan kaldıran hareketlerin bizzat emniyyet ve asâyişi temin etmesi gereken Yeniçeri Ocağı mensuplarından sadır olması, halkın bu ocağa karşı nefretini mûcib olmuştur. Bu tür günlük olaylar, bir bakıma daha sonraki tarihlerde meydana gelecek büyük hadiselerin (Vak'a-yı hayriyye gibi) arka planını, zeminini oluşturması açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Pahalılık, fiyat hareketleri, zaman zaman vuku bulan darlıklar, fiyatlara konulan narhlar gibi iktisadî hayatla ilgili verilen bilgiler çarşı ve pazar denetimine dair ilginç örnekler, dönemin iktisat tarihi için

önemli malzemeyi ihtiva etmektedir. Sadaret Kaymakamı Rüşdi Paşa bir tebdil gezisi esnasında, İstanbul-Langa civarında bir manavın, üzümü, konulan narhdan iki para fazlasıyla sattığını görmüş ve manavı idâm ettirmiştir: "Kaymakam Paşa Langa kurbunda bir manav on pâreye üzüm satup narhdan iki pâre ziyâde olmağla, manavı Ağa Kapusu'na irsâl ve zindânda i'dâmı fermân olundu; fî Selh-i L. Sene 1227"⁹¹ (5 kasım 1812).

Eserde, tedavüldeki paranın alım gücü ile ilgili hayli malzeme bulunmaktadır: "Doksanbeş pâreye geçer iken fındık rub'iyesi yüz pâreye ve yalduz altunu on guruş on pâreye geçer iken on guruşa ve Macar altunu dokuzbuçuk guruşa ve riyâl beş guruşa mubâya'a olunmak üzere beyne'n-nâs râic fermân olunmuşdur; fî 7 C. sene 1224"⁹² (20 Temmuz 1809).

Eser, ihtivâ ettiği dönemin biyografik kaynaklarını ikmâl ve tashîh etmesi bakımından önemli bir misyon taşımaktadır. Şeyhu'l-islâm Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin şahsiyeti, karakteristik özellikleri yaşayış tarzı ile ilgili geniş malûmat verir. Keza vefâtını uzun uzadıya anlattıktan sonra, defin ve tekvinine dâir teferruatlı bilgi vermektedir.⁹³ Meselâ Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi'nin İstanbul Kadılığı'na nasb tarihi Sicill-i Osmanî'de 11 Z. 1223, Devhatü'l-meşâyih'de 10 S. 1224 olarak verilmektedir. Câbî Tarihi ise bu tarihi 9. S. 1224 olarak vermektedir. (varak 31^{9b})

Eser, siyasi Tarih açısından önem arzeden ilginç rivayetlere de yer vermektedir. Meselâ Nizâm-ı cedîd askerinin lağvı maksadıyla Yeniçeri Ocağı'nın Rusya tarafından tahrik edildiği ve bunun için ocağa para verildiği zikredilmektedir. "Bu askeri Şevketlü efendimiz, Anadolu'nun, bir Âsitâne'ye ba'îd mahallinde râbita vermeli idi. Bu nizâm, ancak Devlet-i Russiyye'den ahz-ı intikâmdan ibâret bir ma'nâ olduğu cümlelerin ma'lûmudur. Moskovlu, bunların fenâ bulması için

91 Câbî Tarihi, varak 572a.

92 Aynı yer, varak 366b ve 367a.

93 Ömer Hulisi Efendi'nin vefât tarihi Câbî'de 15 Şevval 1227 olarak ay, gün ve yıl belirtilmek suretiyle verilmiştir. (Varak 569a vd.) Şânîzâde ise bu tarihi "Sene-i mezkûre (1227) Şevvâlî evâsıtı" şeklinde vermektedir. Bkz. Şânîzâde, II. 155. Halbuki Sicill-i Osmanî'de Ömer Hulûsi Efendi'nin ölüm tarihi, yanlış olarak "Cemâziyelahirin guresi" yani dört ay öncesinden verilmiştir. Bkz. Sicill-i Osmanî, III, 598.

Yeniçeri Ocağı tarafına çok akça i'tâsiyle, miyânlarında bir fesâd-ı haffı çıkarup..." (Varak 480a)

Câbî Tarihi, resmî kronikleri tamamlayıcı bir mahiyet arzeder. 1227 yılı Şevvâl ayında yapılan tevcihatda, Divân-ı humâyûn ve Bâb-ı âlî mensupları ile Ocak ağalarına dâir Şânîzâde Tarihi fazla tafsilata girmemiş ve bilhassa Ocak ağaları ile ilgili olarak; "ve ağavatın dahi ekseri ibkâ ve birkaçı tebdîle sezâ oldu" ifâdesiyle iktifa edilmiştir. Buna mukâbil Câbî Tarihi bu tevcihâtı tafsilâtıyla vermiş, kim hangi mansıba tayin edilmişse isimleriyle beraber zikredilmişlerdir.⁹⁴

D- ŞÂNİZÂDE'NİN CÂBÎ TARİHİ'Nİ KAYNAK OLARAK KULLANMASI

Vak'anüvîs Ahmed Âsım Efendi'ye halef olarak 1325/1819 tarihinde bu mansıba tayin olunan Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi, 1223-1236 yılları arası vak'alarını kaleme almış ve bu yıllara ait olayları ihtiva eden tarihi, Târîh-i Şânîzâde adıyla II. cildi 1290 tarihinde olmak üzere dört cild halinde basılmıştır.⁹⁵

Ancak Şânîzâde, 1241 yılında⁹⁶ vak'anüvislikden azline kadar geçen sürede, vak'anüvislik dönemine ait sadece iki yıllık (1235-1236) olayları yazabilmiştir.⁹⁷ Selefî Âsım Efendi'nin kaldığı 1223 yılı olaylarını, II. Mahmûd'un tahta çıktığı 4 Cemâziyelahir'den⁹⁸ itibaren, 1235 te yani 12 yıl sonra tahrîre başlamış ve 1236 yılının sonuna kadar götürmüştür.

Bu döneme ait 1223-1229 yılları arası olaylarının tahririnde Şânîzâde'nin Câbî Tarihi'nden nakiller yaptığı görülmektedir. Yapılan karşılaştırmada, bu nakillerin bazen aynen yapıldığı ve bazen tashîh ve taksîr yoluna gidilerek yazıldığı tesbit edilmiştir. Geniş ölçüde Cevdet Paşa'nın Şânîzâde Tarihi'ni kaynak olarak kullandığı ve Şânîzâde'yi

94 Câbi Tarihi, varak 567b vd. Şânîzâde, II, 148.

95 Bekir Kütükoğlu, Vekâyî-nüvîs, İA. 13, 282.

96 Cemâleddin, Âyine-i zürefâ, Dersa'âdet, 1314, 68.

97 Bkz. Şânîzâde Tarihi, cild III. 70. sahifeden itibaren ve IV. cild.

98 Bkz. Şânîzâde I., 17; Babinger'de Sultan II. Mahmûd'un cülûs tarihi 1225 olarak gösterilmiş, dolayısıyla Şânîzâde Tarihi'nin başlangıç yılı olarak bu tarih zikredilmiştir. Bkz. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (Çev. Coşkun Üçok) Ank. 1992, s.376.

asrının tabib ve feylesofu olarak nitelediği⁹⁹ gözönüne alındığında, Câbî Tarihi'nin ilmi değeri bir kat daha artmakta ve onu Yakınçağ Osmanlı Tarihi araştırmaları için vazgeçilemez kılmaktadır.

Tarihi'nin girişine, "Tarih İlmî Metodolojisi"ne dair on sahifelik bir mukaddime¹⁰⁰ yazan Şânizâde eserine, Câbî Tarihi'nden yaptığı alıntılarını kaynak belirtmeden alıntılar yapmış ve fakat bu alıntılarını genel olarak Câbî'nin içinde bulunduğu imlâ zaafiyetini gidererek yazmıştır.

Aşağıda örnekleme için seçtiğimiz ve karşılıklı olarak verdiğimiz metinlerde, Şânizâde'nin, kaynak olarak Câbî Tarihi'nden ne şekilde istifâde ettiği tesbite çalışılmıştır.

I. Sadâret Kaymakamı Hasan Paşa'nın azline dair:

Burada Şânizâde, Sadâret Kaymakamı Hasan Paşa'nın azlini ve yerine Osman Paşa'nın tayini keyfiyetini, Câbî'ye nazaran kısaltarak ve Câbî'nin imlâ zaafiyetini gidererek vermiştir.

⁹⁹ Kütükoğlu, aynı yer.

¹⁰⁰ "El-Mukaddimetü fi kavâ'idü fenni't-târih ve usûlü mutâla'atü't-tevârih", Şânizâde Tarihi, I. s.6 vd.

Kâimmakâm Elliiki Hasan Paşa azl olunup Balıkhane'ye irsâl ve Rikâb-ı humâyûn fermâniyle Varna Muhâfızı Gür-cü, Yeniçeri Ağası Mahmûd Paşa-zâde Osman Paşa'yı Âsitane'ye getürtmekle, mesned-i Kâimmakâmî ihsân-ı humâyûn ile ilbâs ve Bâb-ı âlî'ye vüsûl ve selefî, ziyâde ihtiyar olmağla, kendüyi igfâl birle, hilekârân devlet ricâli, kendü sâdedil olmağla, azli ihtizha ve emvâli kendüye ihsân u inâyet ve istid'âsı üzre, Üsküdar'da Kadıkaryesi'nde merfû'u'l-vezâre ikâmeti ve beher şehr bin guruş tekâ'üd, matbah masârifi ihsân-ı cihândârî ile, hatt-ı humâyûnu Bâb-ı âlî'ye irsâl olunmuşdur; fî 3N sene 1224

Câbî Tarihi, 404b.

Tebeddül-i Kâimmakâmî

Mâh-ı Ramazanü'l-mübârek'in beşinci günü Rikâb-ı humâyûn Kâimmakâmı Hasan Paşa azl ve Çiftliğine irsâl ve mesned-i Kâimmakâmî'ye esbak mora Vâlisi Cebecibaşı Osman Paşa ihtiyâr u ibdâl olundu. Yevm-i nasbdan iki gün murûrunu, müşârun-ileyhe hitâben bermu'tâd Bâb-ı âlî'ye şeref-nümûd vürûd olan hat-ı humâyûndan Âsitâne-i aliyye'nin keyfiyyeti ve müşârun-ileyhim tebdîlinin vücûbiyyeti erbâb-ı im'âna nümâyân olur.

Şânîzâde Tarihi, I, 270

2. Pehlivan İbrahim Ağa'nın vezarete terfiine dair:

Pehlivan İbrâhim Ağa'nın vezirlik rütbesine yekseltilmesi husûsunu Şânîzâde, Câbî Ömer Efendi'nin bu konudaki ifâdelerini biraz daha genişleterek yazmaktadır.

Baba Ağa'ya, Sadr-ı a'zam hazretleri eylediği gazâ vü gayreti için, üç tuğ ihsâniyle, kadrî terfî' ve rütbe-i vezâret ihsân olunup ve öteden berü düşmeni ve hasmı olan Yılıkoğlu'nu Silistre'den getürdüp,

İhsân-ı vezâret bâ-Pehlevhan İbrâhim Ağa:

Mukaddemâ zikri sebkât eden, Dergâh-ı âlî kapucibaşlarından Mhirâhûr-ı şânî pâyesi olan Pehlivan İbrâhim Ağa'nın, bundan akdemlerde a'dâ ile vukû' bulan

Baba İbrahim Paşa'nın dâmenin bûs etdirdüp barışdırdığı istimâ' ve kayd olundu; fî 28 N. sene 1224

Câbî Tarihi, varak 415a.

muhârebâtda gayret ü hidemâti ma'lûm-ı enâm ve işbu Silistre Muhârebesinde dahi meşhûd olan şecâ'at ü liyâkati müselle-i havâss ü avvâm olmağla, rütbe-i sâmiye-i vezâretle bekâm ve a'dâ-yi ta'kibde me'mûr, gayret ü ihtimâm kılındı.

ŞânîzâdeTarihi, I, 276

3. Üsküdar'daki bekâr odalarının yıkımına dair:

Üsküdar'da bekârların kaldıkları ve fuhuş yuvası haline getirdikleri odaların devlet tarafından yıkımını, Câbî Ömer Efendi ayrıntılı olarak nakletmiştir. Buraya aldığımız metinde, ayrıntıların bir kısmı çıkartılmış olup, noktalı yerler bu ayrıntılara aittir. Şânîzâde, bu hadiseyi kısaltarak ve Câbî Ömer Efendi'nin imlâ zaafiyetini giderek kaleme almıştır.

Üsküdar'da İskele-i kebîr ve Balaban İskelesi kurbunda, bekâr odalarında olan fuhşiy-yât haddi tecâvüz edüp ve ehl-i ırz makûlesi dahi dest-res olunduğu âşikâr, lâkin bir zâbitânın basmak lâzım gelse, fesâd olacağı âşikâriyle, Toptaşı [nâm] mahalde dahi odalar peyda olmağla, başlayüp giderek Pâdişâh-ı alem ferce-i Beşiktaş Sarayı'nda olmağla, bî-vakt keyfiye ötüp odanın penceresinden tabanca vü tûfeng atmağa ictisâr ve ba'zen deniz kenârında, fahişelerin düşürdükleri çocukla-

Hedm-i odahâ-yı bekâr der-Üsküdar.

Üsküdar'da Balaban iskelesi verâsı ve Debbâğhâne civârı ve sâir sâhil-i deryâyâ karîb köşe ve kenârda, öteden berü mefseka-i erâzil-i bî-âr ve dâru' n-nedve-i eşkıyâ-yı nâ-bekâr-ı bekâr odaları ve ba'zı yehûdihânelere bu esnâda ba'zı süfehâ, birkaç muhad-dere hâtûnları cebren yoldan çevirüp idhâl ve ırz-ı nâsı pâymâl etmek sadedinde olduklarında, Üsküdar ahâlîsi tecemmu' ve tahlîs ve kazıyyeyi Bâb-ı âlî'ye

rın ölüleri bulunup ve avret ölüsü dahi kenâr-ı kurb-ı Üskadar'da zuhûruyla, börekci ve salebci ve gözlemeci tablekârları, odalarda avretler ile ahz u ata ve bakkâl şâkirdleri, avretlerin istediklerini getirüp götürmeğe mübâşeret... yerlûden bu hâletleri, Bostancıbaşı Ağa'ya mahrem-i esrâr eyledikleri yerlûler birkaç def'a ifâde edüp ve husûsî mezbûr, ağa'nun dahi ziyâde matlûbu olmağla, Bâb-ı âlî'ye ve taraf-ı Mülûkâne'ye ifâde ile... husûs-ı merkûm irâde-i aliyye olup, ...Mi'mâr Ağa tarafından kifâyet mikdârı neccâr cem'i için icâleten, bir fine icrâ olmadan ... yevm-i merkûmda Bostancıbaşı Ağa kuluyla ve biraz hasekiyân ve yeniçeri tarafından yazıcılar ve nevbetciler ve kapu kethudâları ve Tersâne-i âmire tarafından Başağa çavuşlarıyla ve bu kadar amele Üsküdar'a vusûl ve Usta ve Üsküdar Kolluğu ve mahkeme tarafından âdem ile hedme şurû' ve hedm olan odalardan, ecnâs avretler zuhûr, beşiğiyle örgü ve gergefiyle taşra ve esbab[ı] eşkâllerini sokaklara ilkâ ile yüzotuz odadan mütecâviz oda hedm ... erâzil makûlesi, fâhi-

ihbâr eylemeleriyle, zikr olunan dâru'n-nedve-i eşrârın hedm u imhâsına hatt-ı şerîf-i şevket-redîf-i pâdişâh-ı ma'delet-elîf-i mehâbet-bahş sudûr ve Bostancıbaşı ve Segbanbaşı ve Mi'mâr Ağa me'mûr kılınarak derakab beşyüz kadar amele ile mâh-ı Recebü'l-müreccebin üçüncü Çehârşenbih günü Üsküdar'a mürûr idüp Balaban verâsında iki aded yehûdihâneler gerek orada ve gerek ol civârda iki yüz kadar bekâr odalarını fî'l-hâl hedm ile târ-mâr eylediler. Garîbdir ki ba'zı odalarda çocuklu kahbeler için bir kaç beşik zuhûr eyledi. Ve erâzil-i merkû-menin ekseri derhal firâr ve ihtifâ ve ba'zıları ahz ve i'dâm ile birkaç gün sonra mazhar-ı cezây-ı sezâ oldular.

Şânîzâde Tarihi, II, 51-52

şeyi zarûri yehûd-hâneye koyup, yehûdiler havflarından setr etmekten gayri çâreleri olmamağla, mûcib-i fesâd olunduğu ifâde...ahâliden ba' zı hedm olunmasını derakab taraf-ı Şer'den ahâlî ağzından i'lâm olunup... fî 3 B. sene 1226

Câbî Tarihi, 504b-505a

4. Ruscuk Muharebesi'ne dâir:

Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1806-1812) devam ettiği sırada, Osmanlı birliklerinin Ruscuk civarında, Ruslara karşı elde ettikleri başarıyı (Haziran 1811) Şânîzâde, Câbî Tarihi'nden aynı ifâdeleri kullanarak nakletmektedir.

"Ve Ruscuk Muhârebesi'nde bir hintob (hinto) içinde bir ceneral kıyâfetinde bir keşere lâşesi bulunmuşdur."

Câbî Tarihi, 506b

"Ve ol esnâlarda altı bargirli bir hinto derûnunda, bir nefer mu'teber ceneralı i'dâm kılınmışıdi."

Şânîzâde Tarihi, II, 50

"Ruscuk Muhârebesi'nde ahz olunan esîrler ve bir top ve üç cebehâne arabası Ordu-yı humâyûn tarafından Âsitâne'ye irsâl olunup..."

Câbî Tarihi 507b

"Ol gün cânib-i a'dâdan bir top ve üç aded cebehâne arabası ve vâfir dil ve kelle alınmış..."

Şânîzâde Tarihi, II, 50

5. Veba salgınında vefat edenlerin günlük sayılarına dair:

1811 yılı sonlarında başlayarak 1812 yılı boyunca bütün şiddetiyle devam eden veba salgını, İstanbul'da günde ikibine yakın insanın ölümüne sebep olmuştur. Salgında ölenlerin tesbiti ve salgının bir an önce def'i için bir takım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin naklinde

Şânîzâde, Câbî Ömer Efendi'nin yazdıklarını imlâ yönünden tashîh ve muhteva bakımından tevsî yoluna giderek nakletmiştir.

"Âsîtâne-i aliyye Kal'ası kapularından ihrâc olunan cenâzele-
rin ta'dâdı, Gümrük Emîni
Ağa tarafına emr ile, dîde-
bânlar ta'dâd edüp, ilm ü
haberi, dokuzyüz, sekizyüzelli
vâki' olurken binikiyüze takar-
rübü olup, derûn-ı Âsîtâne'de
defn olunandan başka..."

Câbî Tarihi, 563a-563b

"Binâen-aleyh Bâb-ı âlî tarafından
ebvâb-ı Âsîtâne'ye hafîce muhar-
rirler irsâl u ta'yîn ve kal'a kapu-
larından taşraya taşınan mev-tâları
deftere almaları merkûmlara telkin
olunmağla, derûn-ı İstanbul'da
ba'zı cevâmi' ve mesâcid ve türbe-
ler civârındaki mekâbir ve bunlara
benzer mahalli sâire defn olunan-
lardan başka, İstanbul kapula-
rından geçürülen mevtâ, evâsıt-ı
Ramazan'da ba'zen binbeşyüz ve
ba'zen ikibin aded-lerinde olup..."

Şânîzâde Tarihi II, 147

6. Veba salgınının def'i için Duhân ve Ahkâf sûrelerinin okunması:

Keza veba salgınının def'i için, geceleri yatsı namazından sonra Kur'an-ı Kerîm'den Duhân ve Ahkâf sûrelerinin okunması husûsunu Şânîzâde, Câbî Tarihi'nden şu şekilde aktarmaktadır.

"Minârelerde sûre-i Duhân ve
sure-i Ahkâf okunmağa tulû'u'l-
fecrden akdem, fer-mân olunup,
mehâkim-i selâ-seye kayd ve
Üsküdar'da on câmi'a fermân ile
taraf-ı şer'den erbâbına sipâriş
ve tar[af]-ı Mülûkâne'den oku-
yanlara yedibin gurus ihşân,
onbeş câmi' hademesine, Üskü-
dâr Mollâsı tarafından elli gurus
verilüp sâirleri kıyâs ile taraf-ı
şer'den i'tâsı tahrîr

"Sudûr-ı emr-i âlî be-tilâvet-i
sûre-i Ahkâf der-leyâlî

Meşîyyet-i Bârî-yi te'âlâ ile alâ
mâ-kân vebâ mütemâdî ve telef-i
nüfûs-ı kesîreye bâdî olduğundan
salât-ı işâyi ba'de'l-edâ minâre-
lerde sûre-i Ahkâf tilâvet olunmak
re'y-i sâib ba'zı sâfi-sîret
olmağla, ol vechile emr-i şerîf
isdâr ve tilâvet-i sûre-i şerîfeye
ibtidâr olundukda, istimâ' eden

olundu; fî 3 L. sene 1227"

Câbî Târihi, 566b

sıgâr u kibâr bir kat dahi havf u dehşete dûçar oldular. Lâkin 'id-i fıtr takrîbiyle halkın birbirleriyle kesret-i ihtilâtından nâşi illet-isâriye-i mezbûre bi-iznillahi ta'âlâ evâsıt-ı Şevvâle doğru gitdikçe derece-i urûc ve yalnız nefsi İstanbul'dan yevmiyye üçbin kadar mevâtâ hurûc etmeğe başladıkda, sûre-i şerîfe-i Ahkâf, helâk-ı kavm-ı Ad'ı muhbire olduğu ecilden böyle eyyâmda tilâveti müheyyic-i gazab-ı ilâhî olur demeğe cesâret eden ba'zı âlimi sûrinin kavline i'timâden yine üç-beş günden sonra men' olundu."

Şânizâde Tarihi, II, 152.

7. Vebanın def'i için Fuhuş yerlerinin yıkılması:

Yine İstanbul'un vebadan kurtuluşu için fuhuş yerlerinin yıkılmasına dair Şânizâde'nin verdiği bilgiler, Câbî Tarihi'nden aktarılmıştır.

"Âsitâne-i aliyye'de, Bahçekapısı hâricinde, Melekgirmez Sokağı nâm mahalde, bîkâr odalarında fâhişeler beşikleriyle ve tezgâhlarıyla otururlar olup, erâziller mat'ûnen fevt olan avreti alenen meydâna çıkaramayüp, kimi gece kayığa alup deryâya ilkâ ve Asmaaltı nâm mahalde bîkâr odalarında keزالik zenpâresiyle fâhişesi, bir döşekde bir gece ikisi dahi fevtleri vâki ve İstanbul Ağası karşusunda piriñçi mağazaları üzerlerinde olan odalar içinde bîkârlarının eyledikleri fesâdât ve Tahtü'l-kal'a derûnunda vâki' bîkâr odalarını, Yirmi altılar zabıt, derûnunda bu kadar zinâ vü fuhşiyât var iken, bu tâ'ûn u vebâ def' olmayacağından başka, bir ahar musîbetden havf olunup ol dahi, Kapudan Paşa ve Segbanbaşı Ağa'ya ve Bostancıbaşı Ağa'ya ve Mi'mâr Ağa'ya ifâde ile, külli neccâran ve Cebecibaşı Ağa'ya ve sâir Başyasakcı ve Tersâne Başağası ve Ağa Kapısı Başağası, ale's-seher Melekgirmez Sokağı'na hücum ve odaları derakab hâka berâber edüp, kahveleri hedm ve piriñçi mağazaları üzerinde olanları keزالik ve Galata'da olan kalyoncu odalarının dahi hedmini Kapudan Paşa ihâle, Mi'mâr Ağa ve Şhremîni âdemleri irsâlini ifâde de,

"Hemd-i odahâ-yı süfehâ ve men'-i fevâhiş ez beher temenni-i indifâ'-ı vebâ

Hudûs-ı tâûn u vebâ âsâ kesret-i fîsk u zinâ olduğuna ibtinâ bu takrible mecmâ'-ı eşkiyâ olan bekâr odalarını hedm u imhâ birle tefrîk-i cem'iyet-i süfehâ dahi re'y-i savâb bazı erbâb-ı câh-ı takvâ-intimâ olmakdan nâşi, Şevvâl-ı şerîfin onsekizinci sebt günü Kâimakâm Paşa Mi'mâr Ağa ve Oeakludan bir mikdâr zâbitân ve neferât ve husûsan müşârun-ileyh Tüfengcibaşı nasb eyledikleri Tavukpazarılı ricâl-ı Ağa ve vâfir ameleyi istîshâbla Bağçekapısı'na gelüp sandalı nişin nezâret olarak Melekgirmez Zokağı'nda ve Kayıkhâne üzerlerindeki odalarını cümlesini derakab Mi'mâr Ağa amelesiyle bâ-emr-i âlî hedmine başlayüp birkaç sâ'atde imhâ eylediler. Ve Kapudan Paşa dahi Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erâzili odalarını hedme me'mûr kılınmağla, yevmi merkûmda müşârun-ileyh dahi bi'n-nefs varup anların hedmi kâbil olanlarını keزالik hedm u kal' birle, nesyen mensiyyen edüp ancak ba'zı hânlarda olan kâr-gîr odaları erâzil ü fevâhişden tahliye vü temhîr ile, lâzîme-i me'mûriyyetini icrâ eyledi.

Kapudan paşa, Kâimakâm Paşa'ya "efendim, bu gün hemd olunan odaların derûnunda olan eşyânın dahi sâhibine hâyır etmeyeceğini ma'lûm-ı devletiniz oldu ve çoğu yağmaya gitti. İki [gün] ruhsat kerem buyurup, mal[u] eşyâlarını nakl, üçüncü gün hedm edelim" deyü izin alup, iki gün arasında, Tahtü'l-kal'a ve Asmaaltı nâm mahalde odaları dahi hedm olunup, elhamdülillahi te'âlâ kuvvet-i pâdişâhî ile, birkaç muhâlefet sâdedinde olmağla, sâire ibret olsun için başını ve gözünü cerh ile Ağa Kapusu'na irsâl ve derakab i'dâm olunup, Galata dahi kezalik hedm ile def'-i fuhşiyât olunmuşdur; fî 17 L. Sene 1227

Câbî Tarihi, 570a

8. Divan Tercümanı Dimitraşko'nun Katli'ne dâir:

"...Divân Tercemânı Dimitraşko'yu, Sadr-ı a'zam Hurşîd Paşa Otağ-ı Sadr-ı âlî'ye çağırıp, beş sâ'atden ziyâde, halvet edüp, Tercemân'a des-tûr ve otağdan taşra çıkarken, Enderûn ağalarına işâret ile, Divân Tercemânı'nı hançer üşürüp i'dâm ve leylek çadırı altına lâşesini vaz' edüp ve Âsitâne tarafına tahrîr ile, mesfûrun karındaşı sâbık Divân

Hattâ ol esnâda gerek İstanbul ve gerek Galatatada hedm u tahliye olunan odaların ba'zında henüz tâûndan fevt olmuş ba'zı kimse-lerin meytelerini ebnây-ı cinsleri zokaklarda gasl etdirdiler. Ve ol odalarda ba'zı mat'ûne olmuş ve ba'zı da henüz fevt olmuş birkaç fâhişe nisâ dahi zuhûr eyledi.

Şânîzâde Tarihi, II, 151

"... ve müşârun ileyh hazretleri merkûmu Otağ-ı Âsafî'ye çağır-
dıp geldikde gavaslara işâretle
kılıç üşürderek katl u i'dâm
kılınmış idüğü haberi bâ-telhîs-i
Sadr-ı a'zamî Derâliyye'ye mâh-ı
Zilka'de'nin yirmibirinci günü
vürûd eyletiği akabinca, Bâb-î
âlî'de maktûlün karındaşı vekîl-i
tercemân ve bu makûle idlâl u
ifsâda müekkil-i vekîl-i şeytân

Terzemâni' nı habs ve yevm-i merkûmda, mesfûr dahi Sarây-ı humâyun meydânında katl olunup...." Fî 16 Za. 1227

olan habîs dahi, bâ-hatt-ı humâyûn katl ile..."

Şânîzâde Tarihi, II, 160

Câbî Tarihi 573a

9. Sakarya Nehrinin sabanca Gölü ile birleştirilmesi:

Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü ile birleştirilmek suretiyle Marmara Denizine akıtılması hakkındaki proje çalışmalarına dair Câbî Tarihi'ndeki fmalumat, genişletilerek ve imlâ yönünden düzeltilerek Şânîzâde Tarihi'nde de yer almaktadır.

İznikmid kurbunda Sabanca Gölü'nü Sakarya Irmağı'na karışdırılmağa, bundan akdem birkaç def'a murâd-ı Devlet-i âliyye olup, karışıldığı hâlde Âsitâne'de odun ucuz ve bâ-husûs Tersâne-i âmire'nin kerâstesi suhûlet ile gelmesine ve bu kadar kerâsteler gelmek mümkün olmayüp, dağlar ve derelerde ferâmuş ile, bu kadar masârifâtlar ve karye fukarâlarının umûr u husûslarını bırağup, hayvanlarıyla çekdikleri mihnetler hebâ ve kerâste-i merkûm, gelebildiği mahalde çürüyüp telef olduğu cümle indinde ma'lûm, lâkin göl-i merkûm mânende deryâ bir göl olup, tâlı altı sâ'atdan mütecâviz ve arzı beş sâ'ati ziyâde bir göl-i azîm olup, içinde kayıklar ve etrâfında karyeler vâki' olmağla, öteden berü herkes intifâ'ında olup,

Keşf-i Nehr-i Sakarya

Sakarya Irmağı'nın, yine ism-i mezkûr ile meşhûr olan gölden deryâya ilhâk ve icrâ olunması kâbil ve bu takdirde nehr-i mezhûr câri ve sâlik olduğu havâli vü enhâdan sâhil-i deryâya cüz'i masraf ve ednâ zahmetle hatab ve zehâir tenzîli ve husûsan Tersâne-i âmire'ye dâir kerâste ve sâir eşyâ sevk ve nakli husûslarında ve cihât-ı uhrâda her vechile suhûlet hâsıl olacağı el sine-i nâsda öteden berü mütevatir ve câri olup ancak ezmine-i sâlifede bu husûsa bir kaç def'a irâde-i seniyye ta'alluk etmişken her birinde bir özr ü illete yahud müeddî-i mazarrat olur bir hafî hikmete mebni terk ü ta'vîk olunduğu ma'lûm-ı hazret-i cihândârî ve bu güne mükem-mel mühimmât-ı devlet ve müşhil-i

birkaç defa mübâşeret olanda, etrâf kazâlar ziyâdesiyle meblağ cem' ü ta'yîn olunan kimesnelere arz ile, her sakal-dan bir kıl ve ol da ta'yîn olu-nan mühendislere ve mi'mârâ-na arz ile "eğer bu göl Sakarya Irmağı'na karışmak lâzım gelür ise, çok karyeleri su basup ve İznikmid'in nüsfini dahi su basar" deyü, i'lâmlar ve masârif-i küllî defteri ibrâziyle terk olunduğu dahi mülâhaza olunup ve ta'yîn olunan mühendisân, mukad-dem olan sözler ile, selef mühendisânın, elbetde bundan murâd olmak gerekdir mülâhazasına düşüp, havf etmekle, bu def'a sâbık Çavuş Abdi Beyefendi ta'yîn ve Hüdâvendigâr Sancağı ve İznikmid Mutasarrıfı Vezîr Azîz Paşa hazretleri ve İznikmid'de mukim Kethudâ-yı Sadr-ı âlî-yi esbak Moravî Osman Efendi, hâlâ İznikmid Tersâne Emîni nâzır olmak üzere, her ne olursa olsun, ikibin kese akça dahi sarf olu-nur ise, iki seneye varmayüp çıkacağı ma'lûm-ı mülûkâne olmağla, emr olmağla mübâşe-ret olunup, Ramazân-ı Şerîf gelme-ğin terk olunduğu istimâ ile tahrîr olundu; Fî 3 N. sene 1228"

Câbî Tarihi, 607a-607b.

hidemât-ı ra'yyet olur maslahatlar, matbû'-ı tab'-ı hikmet-i neb'-i cenâb-ı şehriyârî olmakdan nâşî, husûs-ı merkûm mahzûrdan sâlim yâ gayr-ı sâlim ve mizâc-ı dehr u devlet yahud tab'ıyyet-i mülk ü müllete mülâyim veya nâ-mülâyim olduğu bir kerre keşf u tahkik ve etrâfiyle mülâhaza vü istişâre ve tefekkür ve mütâla'a birle, muktezâ-yı şehîr ü dehre her ciheti kıyâs ve tatbîk olunarak hulâsa-i maslahat ve netice-i mülâhaza ve meşveret ma'rûz-ı pâye-i serîr-i saltanat kılınarak re'y-i rezîn-i kerâmet-karîn-i makâm-ı hilâfetden muntazır-ı emr ü irâdât olmaları üzere, hâlâ Hüdâvendigâr Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Azîz Paşa ve İznikmid tarafında kerâste-i Tersâne mühimmâtına me'mûr Kethudâ-yı sadr-ı esbak Moralı Osman Efendi ve sâbıkâ Çavuş-başı Abdi Bey ve ma'ıyyetlerinde birkaç mühendisler keşf ü tahkike me'mûr olarak vâliyi müşârun-ileyh tarafına evâsıt-ı Ramazan'da bâ-emr-i âlî mûmâ-ileyhümâ ve merkûmün irsâl olundular.

Müşârun-ileyh dahi mûmâ-ileyhümâyî ve mühendisleri ve bu makûle umûra vukûfı maznûn olan ba'zı kimesnelere istishâbla nehr-i mezkûr havâlisini geşt ü

güzâr ve iktizâ eden mahallerinin arz u umkunu ve içindeki kayalar ve tabî'î sedler ve sığ yerleri rü'yet ü istibsâr, ba'dehü Sararya Gölü'nün alt yanında gadîr-i mezbûrdan bahre kadar yarılıp açılacak mahalli dahi âlât-ı hendesiyye ve ruesâ-yı amele ile mesâha ve tasmîm ederek tarîk-ı eshelini tahmin birle, pezîrâ-yı karar eyledikten sonra, erbâb-ı fûnûn-ı müşâr ve mümâ-ileyhüm vech-i imkân ve suhûletini ta'rîf u ihbâr eyledikleri vâli-yi müşârun-ileyh tarafından bâ-takrîr ma'rûz-ı derbâr-ı devlet-karâr olundu.

Ancak zann-ı âcizîye göre bir başka cihet-i mahzûr mütâla'asına mebnî ke'l-evvel meskûtun-anh kaldı.

Şânizâde Tarihi, II, 202-203